

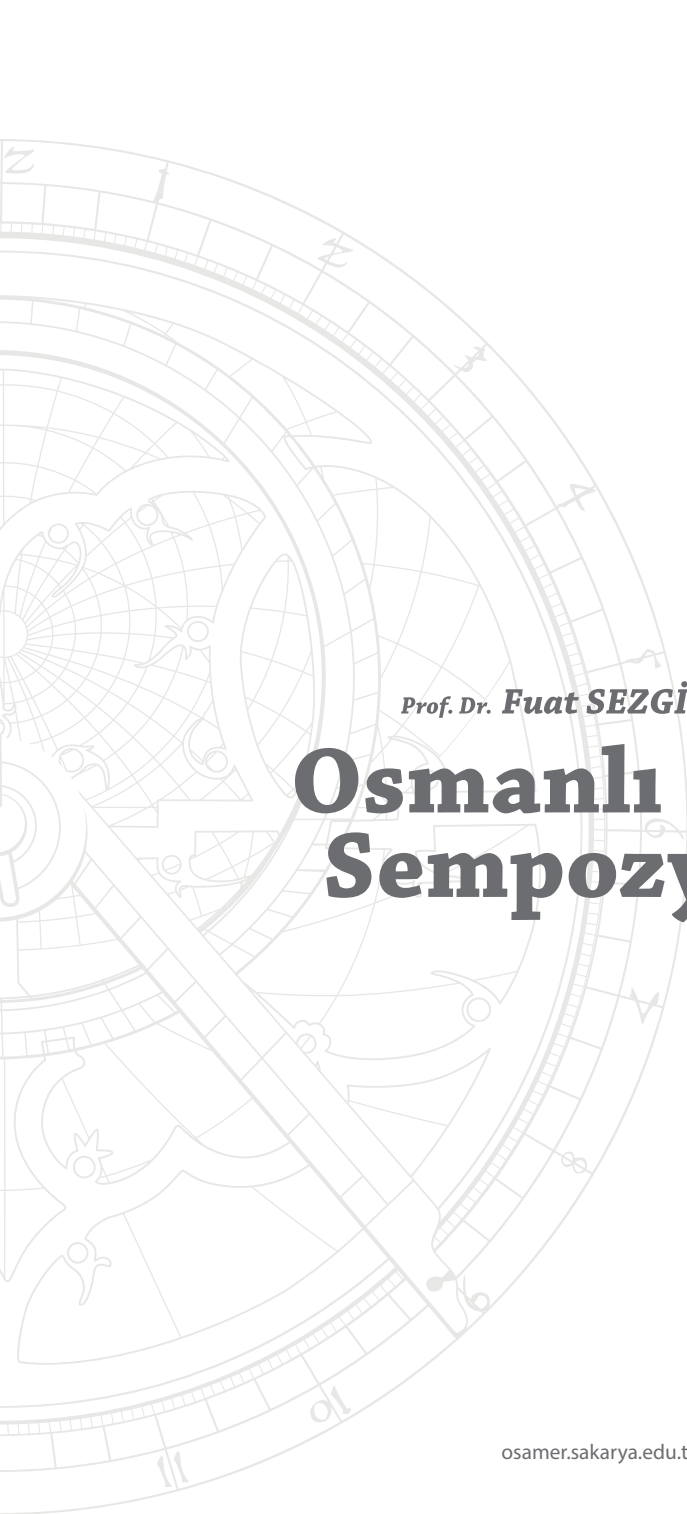

Prof. Dr. Fuat SEZGİN Anısına

Osmanlı Bilimi Sempozyumu

04-05
ARALIK
2019

BİLDİRİ ÖZETLERİ

Prof. Dr. Fuat SEZGİN Anısına

Osmanlı Bilimi Sempozyumu

osamer.sakarya.edu.tr

Sempozyum Onursal Başkanı

Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN
Sakarya Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Refik TURAN
*T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Tarih Kurumu Başkanı*

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Mükerrrem Bedizel AYDIN

Prof. Dr. Arif BİLGİN

Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Büşra ÇAKMAKTAŞ

Sempozyum Sekreteryası

Arş. Gör. Abdullah ÖZÇELİK

Düzenleyen Kurum

T. C. Sakarya Üniversitesi

T. C. Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları

Merkezi

T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk

Tarih Kurumu

Sakarya Büyükşehir Belediyesi

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Atilla BİR
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Ayten KOÇ AYDIN
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Fikret SARICAOĞLU
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan KUTLUER
Marmara Üniversitesi

Pof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Mefail HIZLI
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Muhittin MACİT
Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Mustafa KAÇAR
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Nil SARI
Biruni Üniversitesi

Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncay ZORLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Yavuz UNAT
Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Bilal YURTOĞLU
Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Seda Kula SAY
Gebze Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ATÇIL
İstanbul Şehir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem AKIN
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza TOSUN
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt COŞKUN
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Elif BAGA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İrem ASLAN SEYHAN
Bartın Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YAVUZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Müjdat TAKICAK
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Orhan GÜNEŞ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Semiha Betül TAKICAK
Kastamonu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şule TAŞKIRAN ÇANKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Taha Yasin ARSLAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ALTUNTAŞ, Zeynep

Sultan Abdülmecid Döneminde Coğrafya Eğitimi ve Kitapları

Bu tebliğde, sosyal ve siyasî açıdan önemli bir yere haiz olan coğrafya ilmine Sultan Abdülmecid dönemi özelinde genel olarak bakılacak, bu dönemin coğrafya eğitimi ve coğrafya kitapları üzerinde özellikle durulacaktır.

Bu bağlamda Sultan Abdülmecid dönemi eğitiminde coğrafyanın konumu, ilk olarak coğrafya derslerinin verildiği mektepler ve coğrafya hocaları bazında ele alınacak, başta haritalar olmak üzere coğrafya derslerinde ihtiyaç hissedilen alet edevatın özellikle Avrupa'dan satın alınmasına dikkat çekilecek, dolayısıyla coğrafya dersinin nasıl işlendiği ortaya konulacaktır.

Ayrıca coğrafyaya verilen değeri göstermesi açısından coğrafyayla ilgili basılan risaleler ve *Mesâlikü'l-Ebsar* gibi kitaplar ele alınacaktır. Bunun yanında daha önce yazılmış coğrafya kitaplarından istinsah edilen nüshalar ile tercüme edilen risaleler belirlenecektir. Coğrafyayla ilgili risaleleri tercüme edenlere tevdi edilen nişan ve atıyyeler de coğrafyaya gösterilen değer kapsamında incelenecektir.

XIX. yüzyılda telif faaliyetinin tamamen durduğu, coğrafya eserlerinin çoğunlukla tercüme edilip bütün yayınlara Batı kaynaklarının hakim olduğu ve ders kitaplarına dönüştüğü söylenir. Tebliğde, sosyal ve siyasî anlamda karışıklıkların ve hayli değişimin yaşandığı XIX. yüzyılda daha çok askerî amaçlarla olsa da coğrafyaya gösterilen ilgi ve coğrafya ilminin seviyesi gözler önüne serilecektir.

ASİL, Ercüment

Uzayda Hayat Tartışmaları: Osmanlı Son Döneminde Bilim-Din İlişkilerine Dair Bir Vaka Çalışması

Bu sunum revizyonist bir yaklaşım ile Osmanlı matbuatında bilimsel ve dinî tartışmaların iç içe girdiği sıra dışı bir alan olan uzayda hayat tartışmalarını ele alacaktır. Uzayda hayat tartışması salt bilimsel bir tartışma olmanın ötesinde popüler alana indikçe bilim ve dinin toplumsal konumu; aydınların, bilim ve din adamlarının yeni ve eski bilgiyi konumlandırımları ve bu iki bilgi alanına ait uzmanlıklara attıkları değerlere ait birçok veri sunmaktadır. Bu noktadan bu çalışma salt bir bilim tarihi olmaktan öte bilimin ve dinin kültürel temsilleri ve bu temsil üzerinden prestij edinme yöntemlerine odaklanacak ve daha geniş bir çerçevede tekdüze, pasif bir modernleşme anlatımını eleştirecektir.

Kopernik Devrimi bir yandan evrenin merkezinde biricik ve özel bir konuma sahip olan bir dünya anlayışını sarsarken diğer yandan evreni genişçe bir gök kubbe olmaktan çıkarıp uçsuz bucaksız bir sonsuzluğa kavuşturmuştu. Avrupa'da gelişen teolojik rasyonalite bu denli büyük bir evrenin akıl sahibi canlılardan ari olamayacağını, aksinin Allah'ın hikmetine ters olacağını söylüyordu. O derece ki on sekizinci yüzyılın sonuna yaklaştığımızda Avrupa'da güneş sistemindeki gezegenlerin hepsinin akıl sahibi canlılar tarafından meskûn olduğu fikri nerdeyse tartışmasız bilimsel bir bilgi olarak kabul ediliyordu.

1860'lı yıllara geldiğimizde gezegenlerin meskûniyeti fikri Batı'da zayıflamaya başlarken Osmanlı basınında yeni yeni canlanıyordu. Bu araştırma için kullanacağımız kaynakların bir kısmı 1870'lerden itibaren bu tartışmanın görüldüğü *Hadika*, *Hikmet*, *Mahfil*, *Malumat*, *Resimli Kitap* gibi popüler süreli yayınlardır. Sırat-ı Müstakim dergisinde ise konu ile ilgili gayet ciddi tefsir ve kelam tartışmalarına rastlıyoruz. Matematikçi Salih Zeki Bey'in konu ile ilgili kısa bir makalesi ve bakteriyolog Osman Nuri Eralp'in *Başka Dünyalarda Canlı Mahlukat Var Mıdır?* adlı eseri de çalışmamızın kaynakları arasında yer alacaktır.

Çalışmamız sonucunda uzayda yaşam meselesinin bilimsel bir konu olarak Osmanlı matbuatında nasıl ele alındığının yanı sıra böylesi bir spekülatif alan çerçevesinde klasik bilim ve din zıtlaşması (ya da uyumuna) dair bazı yeni değerlendirmelere de ulaşmayı ve şu sorulara cevap bulabilmeyi umut ediyoruz. Farklı disiplinlerden gelen bir biyolog, bir matematikçi ve din alimleri spekülatif bir bilimsel tartışmaya nasıl yaklaşmışlardır? Böylesi spekülatif bir alanda Osmanlı bilim ve din adamlarının ya da bu tartışmaları popülerleştirenlerin dinî argümanlardan destek alması bilim-din ilişkisine dair neler söyleyebilir? Bu spekülatif bilimsel bilgi/tartışma bilimsel alanın dışına taşıp melek, ruh ve cinlere dair dinî inanışların rasyonelleştirilmesi için nasıl kullanılmıştır? Tüm bu süreçlerde kullanılan argümanlar on dokuzuncu yüzyılın dönemecinde bilim ve din arasındaki ilişkilerin temsiline ve tarih yazımına dair neler söyleyebilir?

AYDIN, Mükerrerem Bedizel – KOCATÜRK, Mehtap

“Mektepten Dünya’ya”: Modern Coğrafya Eğitimi ve Faik Sabri Duran

Modern coğrafyanın Türkiye’deki öncü isimlerinden olan Faik Sabri Duran (1884-1943) yazdığı çok sayıda kitap ve makalenin yanı sıra orta ve yüksek dereceli okullarda coğrafya muallimliği yapmış; Darülfünun’da coğrafya bölümünün açılmasına ve Tetkikat-i İklimiye Encümeni’nin kurulmasına katkı sağlamış; Coğrafya Darülmesaii’nin ve Türk Coğrafya Kurumu’nun kurucuları arasında yer almıştır.

Eserlerinin büyük çoğunluğu çeşitli kademelerdeki okullar için yazılmış ders kitaplarıdır. Bunlar arasında ilk mektepler için yazdığı *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatleri*, *Çocuklar İçin Coğrafya Hikâyeleri*; liseler için yazdığı *Beş Kit’a Coğrafyası: Asya, Türkiye Coğrafyası*; Mekteb-i Sultaniye öğrencileri için yazdığı *Coğrafya-yı Tabii Dersleri ve Menatık-ı Kutbiye*; darülmuallimîn ve darülmuallimât öğrencileri için yazdığı *Osmanlı Coğrafya-yı Tabii ve İktisadi* örnek olarak verilebilir. Ayrıca öğretmenler için de coğrafya dersinin nasıl anlatılması gerektiğine dair rehber kitaplar hazırlamıştır: *Tahsil-i İbtidaîde Coğrafya Tedrisatı*; *Coğrafya Ders Hazırlıkları-Coğrafya Tedrisatında Muallimler Kara Tahtadan Nasıl İstifade Etmeli?*

Duran’ın bu eserleri incelendiğinde modern coğrafya eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalara yer verdiği görülür. Ona göre bir coğrafya öğretmeni öğrencisinin hafızasında “*unutulmaz hatıralar uyandırmaya, zihinlerde payidar izler bırakmaya, hadizat-ı tabiiyeyi, muhitin tesiratını mütalaa ve mülahaza etmeye onları alıştırmaya*” mecburdur.

Bu tebliğde nispeten yakın dönem olmasına rağmen üzerinde hemen hiç çalışılmamış olan -yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz- eserlerden hareketle Duran’ın coğrafya tanımı neydi, klasik coğrafyayla ilgili eleştirdiği konular var mıydı, coğrafya eğitiminde üstünde durduğu hususlar nelerdi gibi sorulara cevap aranacak, böylelikle dönemin coğrafya eğitimi anlayışı tespit edilmeye çalışılarak modern coğrafyanın ülkemize girişi ile ilgili bazı veriler ortaya konulacaktır.

AYDIN, Sena

1300-1600 Dönemi Osmanlı Biliminde Gök Kuşağı ve Hâlenin Oluşumu Problemi: Üveys el-Kocavî Örneği

Bilim tarihinde matematik ve fizik geleneklerini birleştirerek matematiği fizik problemlerini çözümlemede bir yöntem haline getiren İbnü'l-Heysem olmuştur. İbnü'l-Heysem ayrıca “deney”i bilimsel araştırmaların bir ön koşulu haline getirmiş, düzenlediği keşif ve doğrulama deneyleriyle optik alanındaki otoritesi yüzyıllarca devam etmiştir. İbnü'l-Heysem optik bilimine dair problemlerin çözümlemesinde de geometriyi bir araç olarak kullanmış, kendisinden sonra hem Doğu’da hem Batı’da onun bilimsel yöntemi esas alınmıştır. Örneğin Kemâleddîn Fârisî, İbnü'l-Heysem’in yöntemini izleyerek optiğe dair kapsamlı eseri *Tenkîh el-Menâzir*’ı kaleme almıştır. Eserinde kaleme aldığı optik problemlerin her birine geometrik açıklamalar eşlik etmiştir. Kendisi ayrıca İbnü'l-Heysem’in deneyle keşif ve doğrulama yöntemini gök kuşağının açıklanmasına uygulayarak doğru bilimsel açıklamaya ulaşabilmiştir. Klasik dönem Osmanlı biliminde ise Hüsâmüddîn el-Tokâdî (ö. 1456), Hoca-zâde, Molla-zâde er-Rûmî (ö. 1495), Üveys el-Kocavî gibi alimlerin gök kuşağının oluşumuna dair kaleme almış oldukları risaleler, optik problemleri geometrik yöntemlerle çözümleme geleneğinin Osmanlı klasik döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Müstakil risalelerin yanı sıra *Şerhü'l-Mevâkıf*, *Şerhü'l-Makâsıd* gibi kelim eserlerinde gök kuşağı ve hâle konusuna dair açıklamalar mevcuttur.

Biz bu çalışmada Üveys el-Kocavî’nin gök kuşağının oluşumuna dair yazdığı *Risâle fî Kavs-i Kuzah* adlı risaleyi kaynakları, yöntemi ve konuyu ele alış biçimi açısından irdeleyerek klasik dönem Osmanlı biliminde geometrik-optik problemlere dair çalışmaların bir örneğini sunmuş olacağız. *Üveys el-Kocavî*’nin *Risâle fî Kavs-i Kuzah* adlı risalesinin Süleymaniye Kütüphanesi Laleli nüshası sekiz varak hacminindedir ve iki geometrik şekil içermektedir. Risale yansımanın birinci kanununu sunduktan sonra gök kuşağının oluşumunu ve yay şeklindeki tezahürünün sebebini tartışmaktadır. Risale Osmanlı döneminde en çok başvurulmuş kelim eseri *Şerhü'l-Mevâkıf*’ta geçen gök kuşağı bahsine atıfta bulunularak yazılmıştır. Bu yönüyle çalışmamız kelami bir kaynağın bilim tarihi açısından incelenmesine de bir örnek teşkil etmektedir.

BAGA, Elif

İlk Müstakıl Türkçe Mesâha Kitabı: Emrî Çelebî'nin Mecmau'l-Garâib fi'l-Mesâha Adlı Eseri

İlm-i mesâha, İslam Medeniyeti matematikçilerinin kendilerinden önceki medeniyetlerden tevarüs ettikleri matematik birikimini iki temel nesne yani, aded/sayı/süreksiz nicelik ve mikdâr/büyüklik/sürekli nicelik etrafında şekillendirmeleri neticesinde meydana gelen dört asli disiplinden biridir. Diğer disiplinlerden hesap ve cebir aded, hendese ise mikdâr etrafında dönerken ilm-i mesâha her iki nesneyi de ilgilendirmesi bakımından farklı bir konuma sahiptir ve bu niteliğiyle o, kendi usûlünü besleyen teorik temeli yanında “ölçerek hesaplama” ana ilkesiyle mühendislik, mimari, şehircilik, askeri teknoloji ve çeşitli sanatların asli aracı konumundadır.

İslam Medeniyetinin tüm ilmi birikimini devralan Osmanlı Medeniyetinin, ilm-i mesâha alanındaki çalışmaları da sahiplendiği ve kendi ihtiyaç, talep ve yönelimleri çerçevesinde devam ettirdiği muhakkaktır. Kuruluşundan itibaren ya genel matematik kitapları içerisinde bir bölüm olarak ya da müstakıl kitaplar olarak karşımıza çıkan mesâha çalışmaları bunun kanıtıdır. Bu çalışmalar IX. asırdan itibaren ilim dilinin Arapça olmasından mülhem XV. ve XVI. asra kadar büyük oranda bu dilde telif edilmiştir. Ancak mezkûr asırlardan sonra mütedavil ilim dilinin yavaş yavaş değişmesiyle bazı ilim dallarıyla birlikte ilm-i mesâhada da Türkçe teliflere başlandığı görülür. Araştırmalara göre günümüze ulaşabilen en erken tarihli müstakıl Türkçe mesâha kitabı *Mecmau'l-Garâib fi'l-Mesâha* sözkonusu özelliği dolayısıyla bu bildirinin konusunu oluşturur. Edebî kimliğiyle, özellikle de “mu'amma” sanatındaki ustalığıyla tanınan ve tam adı Emrullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Edirnevî olan Emrî Çelebi (ö. 1575) bu eserini 968/1560 yılında telif etmiştir. Günümüze tek nüshası ulaşan elli beş varaklık orta hacimdeki kitap iki asıldan oluşan bir mukaddime ile beş bâbı muhtevidir. Mukaddime, ilm-i mesâhanın üç temel kavramı olan nokta, hat/çizgi, sath/yüzey ile bunların çeşitli durumlarda birleşiminden oluşan açrı, şekil ve cisim türlerinin tanıtmına tahsis edilmiştir. Beş bâbda sırayla üçgen ve dörtgen türlerinin mesâhası, beşgen, altıgen, yedigen, sekizgen ve ongenin mesâhası, daire, daire dilimi ve daire parçasının mesâhası, çeşitli problemler, küre, silindir ve koninin mesâhası ele alınır. Bildirinin dönemin mesâha ilmindeki seviyesini tespit ederek Osmanlı Medeniyeti matematik tarihi çalışmalarına katkı sağlaması yanında eserin alanda bilinen ilk Türkçe çalışma olması hasebiyle Türk dili araştırmalarına kaynak olması hedeflenmektedir.

BAYKAN, İbrahim Göksel

Osmanlı Coğrafyasında Yazılan İlk Astronomi Eseri: Şerh-i Mûlahhas fi'l-Hey'e

Bu çalışma, Osmanlı coğrafyasında kaleme alınan en eski astronomi eseri olan *Şerh-i Mûlahhas fi'l-Hey'e* adlı eserin tanıtımının yapılarak dönemin bilim hayatı üzerinde etkilerini ortaya koyma amacıyla hazırlanmıştır. Astronomi alanında yaptığı önemli çalışmalara binaen kendisine “Alâü'l-Müneccim” lakabı verilen Çağmîni'nin İslam bilim tarihinde ünlü bir sima olarak yer almasını sağlayan en önemli eseri *el-Mûlahhas fi'l-Hey'e* adlı eserdir. İslam dünyasında yaygın bir şöhrete sahip bulunan ve Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak bu astronomi kitabına çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmıştır.

ÇAĞLAR, Burhan

Edinburglu Bir Osmanlı: Çarşambapazarlı Said Bey ve Eserleri

Osmanlı Devleti'nde modern bilim ve tekniğin takip ve tahsil faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli müesseselerden biri olarak Mühendishane öne çıkmaktadır. Bu kurumdan yetişen talebeden bir kısmı, tahsillerini devam ettirmek için devlet tarafından Fransa, İngiltere, İsviçre gibi Avrupa'nın çeşitli memleketlerine gönderildiler. Bu zümre içerisinde yer alan ve özellikle İngiltere'ye giden talebe üzerinde Mühendishane matematik hocalarından Prof. Sang'ın tesiri büyüktü. Mühendishane'den mezun Çarşambapazarlı Said Bey ve sınıf arkadaşı Nuri Efendi, Sang'ın desteği ile İngiltere'de eğitim aldılar. Said Bey, Edinburg Üniversitesi'nde mühendislik tahsiline uzun yıllar devam etti. Londra'da yaşadı, İngiltere'nin yüksek askeri-sanaayi kurumlarında staj yaptı. Nihayet Osmanlı ülkesine dönerek Mekteb-i Bahriye'de hocalığa başladı. Bu arada *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin kuruluşuna katkı sağladı, cemiyetin yayın organı *Mecmûa-i Fûnun*'da makaleler kaleme aldı. Bu bildiri kapsamında Said Bey'in tahsil hayatı üzerinde durulacak, *Mecmûa-i Fûnûn*'da kaleme aldığı makaleler değerlendirilerek kendisine atfedilen kitap ve risalelerin ona aidiyeti meselesi tartışılacaktır.

ÇAKMAKTAŞ, Büşra

Kimyâya Sûfî Gözüyle Bakmak: Ahmed Avni Konuk Şerhlerinde Bir Metafor Olarak Kimyâ

“Tabiatta bulunan cisimleri uygun bir tarzda birbirlerine karıştırmak veya onları bir iksirin tesirine tabi tutmak suretiyle kıymetli madenler elde etmek” şeklinde tanımlanan eski kimyâ, bu anlamıyla mistik geleneklere ve İslam tasavvuf geleneğine dair metinlerde yoğun bir şekilde başvurulan kavramlar arasındadır. Tüm bu geleneklere göre madenleri altına dönüştürerek mükemmelleştirmeye çalışan kimyâcı, aslında nefisini dönüştürmeye ve kendini kemâle erdirmeye çalışmaktadır.

İslam tasavvuf geleneği içerisinde Câfer es-Sâdık, Câbir b. Hayyân, Zunnûn el-Mısırî gibi kimyâcı olarak kabul edilen ya da kimyâya dair eser yazan zâhid ve sûfîler olduğu gibi Gazâlî, İbn Arabî, Abdürrezzâk Kâşânî gibi eserlerinde kimyâyı bir metafor olarak kullanan sûfîler de vardır. Eserlerinde kimyâyı bir metafor olarak kullanan diğer bir isim ise Ekberî mektebin Osmanlı’daki en önemli temsilcilerinden *Mesnevî* ve *Fusûsu’l-Hikem* şârihi Ahmed Avni Konuk’tur. XIX. yy.ın sonlarıyla XX. yy.ın başlarında yaşamını sürdürmüş olan Ahmed Avni Konuk, tamamı tasavvufî muhtevâyâ sahip oldukça geniş bir külliyât telif etmiştir. Bu külliyâtında tıp, felsefe, astronomi, dil bilimi, mantık gibi bilimlere dair pek çok bilgi veren ve ele aldığı tasavvufî meseleleri bazen bu bilimlerin terminoloji ve yaklaşımlarıyla da açıklayan Ahmed Avni Konuk’un bu manada en çok başvurduğu bir diğer bilim ise kimyâdır.

Bu bildiride Ahmed Avni Konuk’un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, *Fusûsu’l-Hikem Tercümesi* ve *Şerhi*, *Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercümesi* ve *Şerhi* adlı eserlerinde kimyâyı çoğunlukla bir metafor olarak kullandığı ve bu metaforla hangi tasavvufî hakikatlere işaret ettiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca şârihin kimyâ kavramına dair açıklamaları ekseninde onun bu bilime yaklaşımı üzerinde durulacak ve onun yaşadığı çağa kadarki kimyâ birikimine ne ölçüde vakıf olduğu tartışılacaktır.

ÇANKAYA, Şule Taşkiran

Osmanlı'da Sağlıklı Yaşam Sanatı Üzerine Bir Risale: Mahmud eş-Şirvânî'nin Ya'kûbiyye Adlı Eseri

Eski Yunan kökenli bir kuram olan, farklı coğrafyalarda farklı isimlerle anılsa da özü aynı olan “hıltlar (salgılar)” kuramının Osmanlıda da yaygın olarak kabul gördüğü ve yaklaşık 19. yüzyıla kadar sağlığın korunmasında ve iyileştirilmesinde bu teorinin usullerine göre hareket edildiği söylenebilir. Bu kuramın temeli evrene dörtlü ritmin hakim olduğu kabulü çerçevesinde Aristo'nun “dört öge” kuramına dayanmaktadır. Kurama göre kainatı kaostan düzene geçiren dört temel element (anâsır-ı erbaa) hava, ateş, su ve topraktır. İnsan bedeni de bu dört ögeye- hava, su, toprak, ateş- karşılık gelen dört salgıdan (ahlât-ı erbaa)- kan, balgam, kara safra ve sarı / yeşil safra – müteşekkildir. Hıltlar kuramına göre bedene egemen olan salgı, başta mizaç olmak üzere fiziksel özellikler, mevsimler, renkler, hastalıklar, yiyecekler, musiki ve ilaçlarla da ilişkilidir. Bu yüzden Osmanlı kimyager hekimleri ruh ve beden sağlığı ve dengesi için “yaşam sanatı” rehberi niteliğinde, gıdaların, ilaçların ve değerli taşların koruyucu ve tedavi edici özellikleriyle ilgili pek çok eser sunmuşlardır. Bu eserlere örnek olarak; kimyager hekim Salih b. Nasrullah'ın, *Gâyetü'l-İtkan fî Tedbiri'l-Bedeni'l-İnsan* (İnsan Sağlığı ve Sağlığı Koruma Yöntemleri) adlı eseri, hekim Zeynelâbidin b. Halil'in (ölm. 1647), çeşitli gıdalardan ve yiyecek ve giyeceklerle ilgili halk sağlığı bilgilerinden söz ettiği *Şifâü'l-Fu'ad* li Hazret-i Sultan Murad adlı eseri ve çeşitli “ilm-i cevahir” (cevherler ilmi) eserleri verilebilir. Bu çalışmada, kimya tarihinde “dört öge” kuramından temellenen “hıltlar” kuramı tesirinde, Osmanlı'da sağlıklı yaşam için gıdaların ve cevherlerin (değerli taşların) deva olarak kullanımı tartışılacaktır. Bu bağlamda, 15. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Şirvan'lı Mahmud (~1375-1450) (Mehmed bin Mahmud, Muhammed ibn Mahmud eş-Şirvani)'un Germiyan Beyi Emir Yakub b. Emir Süleyman (1388-1429)'a takdim ettiği Arapça yazılmış, bir mukaddime ve otuz fasıldan ibaret olan yaşam sanatı rehberi niteliğindeki *Ya'kubiyye* adlı eserinin tanıtılması ve incelenmesi ile alana katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Yaratılış gayesi, deva olan gıdalar, özellikle bitki çayları ve demleme usulleri, mevsimlerle yiyeceklerin ilişkisi ve sıhhatin korunması için tavsiye edilen spor vb. etkinlikler, uyku düzeni, temizlik usullerinin izah edildiği eserin alandaki rolü tartışılacaktır.

ÇAVUŞOĞLU, Halime Mücella Demirhan

Osmanlı Haritacılığında İlk Modern Teknik Uygulaması: Ebu Sehl Numân Efendi'nin Tabla Aleti

1739 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti arasında imzalanan Belgrad Antlaşması'nın bir gereği olarak, Osmanlı-Avusturya sınırlarının yeniden belirlenmesine karar verilmiştir. Bu sınırların belirlenmesi ise, Tuna Nehri ile Sava Nehri arasında kalan adaların, antlaşmayı gerçekleştiren iki devletten hangisine daha yakın olduğunun tesbiti ile gerçekleştirilecektir. Bu tesbit iyi bir ölçümü gerektirmektedir. Oysa Belgrad'a giden Osmanlı sınır heyetinde ölçüm işlerinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli alet-edevat ve hatta mühendis bulunmamaktadır. Ebu Sehl Numân Efendi ise bu heyetin içerisinde sınır mollası olarak görevlendirilmiştir. Numân Efendi kıvrak zekâsı ile Osmanlılardaki eksikliklerin farkına vararak, Devlet-i 'Aliyye'yi zarara sokmaya çalışan Avusturya Devleti sınır heyetinin niyetini fark etmiştir. Osmanlıların elinde ölçüm yapacak bir araç olmaması Numân Efendi'yi yıldırmamış, günlerce Avusturya heyetini izleyerek, onların kullandığı aracın bir benzerini kendi imkânları ile yapmıştır. Ebu Sehl Numan Efendi'nin Avusturyalıları gözlemleyerek yaptığı "tabla aleti" ile gerçekleştirilen ölçümler neticesinde Osmanlı Devleti'nin hak kaybına uğramasına engel olunmuştur. Bu durum Osmanlı tarihinde ilk kez haritalama tekniğinde, Avrupa kaynaklı bilgilerin bilim geleneğine katılmaya başlamasına vesile olmuştur. Üçgen benzerliği ilkesi ile kullanılan, basit bir çizim tahtası temelli bu alet ile ilgili yazılan ilk eserler, Ebu Sehl Numan Efendi'nin *Tebyînü a'mâli'l-misâha* ile Mehmed Said Efendi'nin *Mesaha Risalesi* isimli eserleridir. (Çalışmamızda bu eserler kısaca tanıtılacaktır.) Avrupa'da "plane table" ismi ile kullanılan tabla aleti arazi ölçümünün en temel ve basit aletlerindendir. Bugün kullanılan ve teodolit adı verilen aletin atasını oluşturan alet Avrupa'da 16. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Osmanlılarda sınır ölçümü için kullanılan yöntemler çok geç tarihte Avrupa'da kullanılan yöntemlerle yer değiştirmiştir. Bu olayın sebepleri, Osmanlıların Avrupa'da hızla gelişen bilim anlayışına geç uyum sağlamaları ile birlikte Osmanlı sınır tayininin klasik anlayışa dayanan usullerle belirleniyor olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak bilim ihtiyaçlar doğrusunda gelişen bir birikimdir. Tek başına tabla aletinin Osmanlı Devleti'nde tanındığı ve rağbet gördüğü bu durum bile yenileşme ve modernleşmenin neden askeri alanda başladığı sorusuna cevap teşkil etmek için bir örnek olabilecektir. Tabla aleti ile ilgili ilk eserlerin yazarı olan Ebu Sehl Numân Efendi bir sınır mollası iken Mehmed Said Efendi'nin Mühendishane'nin ilk hocalarından olması da Osmanlı aydınını tanımamızda ve anlamamızda bize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, çalışmamız bir ölçüm aracı olan tabla ile ilgili bilgiler verirken yenileşme ve modernleşme döneminin sorularına da yeni bir bakış açısı getirecektir.

ÇELİK, Murat

Osmanlı ve Avrupa İlmîyesinde Bir Otorite Simgesi: Başlık -Organizasyonel Bir Mukayese-

Osmanlı ve Avrupa yükseköğrenim gelenekleri birbirlerinden farklı mecralarda gelişmişlerdir. Bu yüzden olsa gerek, her iki gelenek de ne yazık ki şimdiye dek birlikte ele alınmamıştır. Buna karşın kurumsal anlamda gelişimleriyle kırılım noktalarının ilginç bir biçimde eş zamanlılık gösterdiği iddia edilebilir. Benzerlik gösteren alanlar salt organizasyonla da sınırlı tutulamaz. Çünkü dikkat çekici bir şekilde şekil şartlarının pek çoğunda da nicelik olmasa da nitelik bakımlarından benzerlikler söz konusudur. Fakat bu alanlar henüz ele alınmaktan çok uzakta bulunmaktadır.

Hem Osmanlı hem de Avrupa yükseköğrenimi şekillenirken kimi araştırmacılara göre kaynaklarının aynı olması birbirlerine yakın kurumların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu alanların başında Osmanlı ve Avrupa yükseköğrenim kurumlarındaki kıyafet normu gelmektedir. Çünkü zamanla hem Osmanlı hem de Avrupa yükseköğrenim kurumlarında kıyafet, yükseköğrenimin alameti haline gelmiş ve ayırıcı bir vasma dönüşmüştür.

Her iki kurumdaki kıyafet düzenlemelerinin hem nitelik hem de nicelik olarak en belirgin simgesi ise başlık olagelmıştır. Medrese ve üniversitelerdeki öğrencilerin başlarına giydikleri başlıklar sadece yaptıkları işi göstermekle kalmamış, ayrıca yüksek bir mevkiin sembolik nişaneleri haline de gelmiştir. Bu bakımdan bir ilmi otorite simgesi olarak Osmanlı medreselerinde “sarık”, üniversitelerde de “cappa/biretta”, benzer formatif düzenlemelerin hem bir sebebi hem de bir sonucu haline dönüşmüştür.

Söz konusu bu tebliğde her iki yükseköğrenim geleneğinde başlığın çıkış noktasıyla entelektüel arka planları ele alınarak tarihi seyirleri tartışılacaktır. Bu yapılırken Osmanlı ve Avrupa yükseköğrenim kurumlarındaki uygulamalarına değinilecek, başlığın nasıl bir sembolik değere sahip olduğu mukayeseli bir biçimde ele alınacaktır. Böylece medrese ve üniversite geleneğinde, başlık formasyonunun eğitim ve mezuniyet ile olan işlevsel kimliğine de işaret edilecektir. Sonuç olarak medrese ve üniversite geleneği oluşurken aslında başlık gibi simgesel değerlere sahip unsurlarının her iki yükseköğrenim havzasında ve benzer bir biçimde geliştiği de gösterilmeye çalışılacaktır. Dolayısıyla somut unsurların soyut yapılanmalara nasıl etki ettiği ortaya konulacaktır.

DANIŞ, İlhami

Bir Osmanlı Coğrafyacısının Bilgi Kaynakları ve Eserinin Ortaya Çıkış Serüveni

Tarihsel süreç içerisinde her toplum kendine özgü eserler ortaya koymuştur. Sanat eseri olsun, bilimsel bilgiyi ihtiva eden metin/ler olsun; hem yazarına hem de dönemine ait pek çok iz taşır. Zaman içinde eserlerin ortaya çıkış süreci de araştırmacıların, okuyucuların ilgisini çekmeye başlamıştır. Burada yakalanan her bir detay döneme dair pek çok farklı okumaya da kapı aralar çünkü. Osmanlı Dönemi'nde de bilginin yayılması, kurumsallaşması ve farklı disiplinlerde eserlerin kaleme alınması Osmanlı bilim tarihi ilgilileri için merakâverdir. Bu eserler arasında coğrafi eserlerin önemli bir yeri vardır. Özellikle yeni fetihler ve elde edilen yeni coğrafyalar ile birlikte keşfedilen yeni dünyalar 14-17. yüzyıllar arasında coğrafyaya merakı daha da arttırmıştır. Coğrafi bilginin yüzyıllar içindeki gelişimi, Osmanlılara erişmesi ve Osmanlı coğrafyacılarının katkıları ancak eldeki coğrafi eserler üzerine yapılan incelemelerle ve bu eserlerin ortaya çıkış sürecine dair ipuçları ile ortaya konulabilir. Bu çerçevede Osmanlı coğrafyacılığının en önemli eserlerinden biri olan *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* (*Evzahu'l-mesâlik/Esâmi-i Büldân*) bize bazı detaylar sunmaktadır.

16. yüzyılın önemli ilim ve devlet adamlarından olan ve riyaziyyat, kelim, tefsir alanlarında eserleri bulunan Sipâhîzâde Mehmed'in kaleme aldığı *Evzahu'l-mesâlik*; kaynakları, muhtevası ve başta Kâtib Çelebi olmak üzere birçok Osmanlı coğrafyacısının eserlerine kaynaklık etmesi açısından oldukça önemlidir. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerini görmüş, müderrislik ve kadılık gibi ilmiye sınıfının önemli görevlerini üstlenmiş Sipâhîzâde, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bir coğrafyaya hükmettiği dönemin şahidi olmuş ve bu şahitliği coğrafya ilmine duyduğu merak ile birleştirmiştir. Bunun sonucunda bir coğrafi eser kaleme alma arzusu ile dönemine kadar yazılmış birçok eseri incelemeye başlamıştır.

Sipâhîzâde Mehmed'in Evzahu'l-mesâlik'i kaleme alırken farklı disiplinlere ait kırka yakın eseri incelemesi ve bunlardan kaynak adı vererek yararlanması, müsvedde olarak kaleme almaya başladığı eserine mukaddime ve genel coğrafyaya dair kısımlar ekleyip tamamlaması, eserini önce Arapça kaleme alıp ardından Sokullu Mehmed Paşa'nın talebi ile daha özgün ve muhtasar bir yöntemle Türkçe'ye çevirmesi, eserin yoğun bir ilgiye mazhar olup nüshalarının çoğaltılması bir Osmanlı bilim adamının hem çalışma yöntemi, hem kütüphanesi (kaynakları), hem de eserini kaleme alma süreci açısından bize Osmanlı dönemi bilim dünyasında yazılan eserlerin oluşum sürecine dair dikkate değer bir örneklik sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında ifade ettiğimiz hususları tarihsel süreci ve örnekleri ile birlikte görünür kılmaya çalışıp bir eserin ortaya çıkış sürecini ve bir Osmanlı coğrafyacısının çalışma metodunu, ilişki ağları ve tablolardan yararlanarak araştırmacıların ilgisine sunacağız.

DÜZCÜ, Levent

Gelenekten Moderniteye Devlet, Bilim ve Teknik: Osmanlı Merkezi Bürokrasisinin “Fen” Algısı

Osmanlı merkezi bürokrasisi için bilim ve teknoloji ne anlama geliyordu? Kuşkusuz bu soru devleti yönetenler için daha çok ikincisine çıkan bir yolu işaret ediyor gibiydi. Osmanlı kayıtlarında kullanılan ve Osmanlı yönetimi için 18. yüzyıla kadar daha çok geleneksel bir tekniği ifade eden “fen” terimi, 18. yüzyılda modern askeri dönüşümün de etkisi ile daha çok teknik bilgi anlamında kullanılmıştır. Avrupalı yabancı teknik uzmanların Osmanlı askeri reformları üzerindeki etkileri dikkate alındığında durum anlaşılır bir vaziyet alabilir; ancak 18. yüzyıl sonlarından itibaren “fen” kavramı giderek teknik bir terim olmaktan öteye bilim yerine de kullanılır olmuştur. Aslında her iki anlamı da çağrıştırmaya başlayan terim, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sonrasındaki süreçte giderek sadece bilim ve bilgi anlamına doğru kaymıştır ki bu süreci modern okullar kurma yoluyla daha da ileri götüren Osmanlı devletini yönetenlerin “fen”den muratları artık devleti kurtuluşa götüren her türlü bilim ve bilgidir: Fünun-ı bahriye, fünun-ı harbiye, fünun-ı tıbbiye... Burada dikkate alınması gereken nokta ise Osmanlı siyasi elitinin, fen (çoğulu fünun) kavramını daha çok modernleşme içinden anladığı, geleneksel anlamından tamamen uzaklaşmakla beraber, “fen”in Osmanlı’yı kurtaracak yegâne yol ve yöntem olarak görmeleridir; - ki bu da acaba Osmanlı’yı yönetenlerin zihinlerinde giderek *pozitivist* bir kılma yaşadıklarını da gösterir mi, sorusunu gündeme getirmektedir.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Mekanik Sanat veya Hiyel ü Şeytanat

Evliya Çelebi sıradışı bir seyyah ve dahi bir insandır. Kitabı belli bir düzen içinde inşa etmiş olsa bile anlatısında tarihe, insana, siyasete ve gündelik yaşama dair olağanüstü gözlem ve analizlere yer vermiştir. Seyyahın büyük ilgi gösterdiği ve büyük bir beceri ve vukufiyetle metninde yer verdiği konulardan biri mekanik bilgidir. Özellikle mühendis ve mimarların ortaya koyduğu kale, cami, köprü gibi görkemli ve sanatsal yapıları büyük bir hayranlıkla anlatan Evliya Çelebi, değirmen, su dolabı, saat gibi mekanik araçları da fevkalade bir ustalıkla anlatmıştır. Mamafih onun mekanik sanat olarak nitelendireceğimiz bu yapı ve araçlarla ilgili anlatısı yalnızca tasvirle sınırlı değildir. O, mekanik araç ve düzeneklerden bahsettiği kısımlarda mekanik ve teknik olağanüstülüğü okuyucusuna aktarmaya çalıştığı gibi aynı zamanda teknoloji ve insan arasındaki ilişkiyi de yorumlamaya çalışmıştır. Ayrıca seyyahın mekanikle ilgili anlatısı, mekanik bilgi ve zihniyet ilişkisi, mekanik bilgi ve araçların toplumsal karşılığı, teknik becerinin tebarüz ettiği alanlar ile Osmanlı ve Avrupa'daki teknolojik düzey konularında önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu bildiride öncelikle Evliya Çelebi'nin mekanik araçlar ve düzeneklere hangi bağlamda, niçin ve nasıl yer verdiği sorularına cevap aranacak, ardından ilgili kısımların 17. yüzyıl Osmanlı bilim ve teknolojisi hakkında bize ne anlattığı konusunda değerlendirme yapılacaktır.

ERTEN, Safiye Yılmaz

Hüsnü Hamid ve Riyâziyat-ı Âliye Mebâdîsi Adlı Eseri

Hüsnü Hamid, 1890-1975 tarihleri arasında yaşamış önemli bir matematikçimizdir. Çeşitli liselerde matematik öğretmenliği ve Darülfünun'da matematik hocalığı yapmıştır. Darülfünun'da, Riyâziyat-ı Umumiye (1920-1933) ve Yüksek Hendese (1926-1933) derslerini vermiştir. Riyaziyyat Enstitüsü müdürlüğü, Makina ve Elektrik Enstitüsü müdürlüğü ve ayrıca 1924-1930 yılları arasında Fen Fakültesi reisliği (dekanlığı) yapmıştır. 1933 Üniversite Reformu'nda üniversiteden uzaklaştırılan hocalar arasındadır. Gerek liselerde gerek üniversitedeki görevleri sırasında matematik ve fizik üzerine kitaplar ve makaleler yazmış, bilim ve eğitim hayatımızın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yapmış olduğu yayınlardan bazıları çeviri bazıları telif olan yazarın uluslararası iki tane de bildirisi bulunmaktadır. Hüsnü Hamid'in Einstein nazariyesi, sigortacılık, eğitim, matematik tarihi gibi konularda yapmış olduğu yayınları araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Fakat matematik konulu çalışmalarının önemli bir kısmı henüz ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Hüsnü Hamid'in kaleme almış olduğu matematik kitaplarından biri olan *Riyâziyat-ı Âliye Mebâdîsi* adlı eser üzerine de bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Hüsnü Hamid'in *Riyâziyat-ı Âliye Mebâdîsi* adlı eseri, içeriği, konuların ele alınışı ve kitabın ilmi kıymeti açısından değerlendirilecek ve matematik tarihindeki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır. 1928 yılında İstanbul Cumhuriyet Matbaası'nda basılmış olan kitap 328 sayfadan ibarettir. Kitabın kapağında Hüsnü Hamid'in isminin altında "Darülfünun ve Ticaret Mekteb-i Âliyesi müderrislerinden" ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca kapakta "Birinci Kitap" yazmaktadır fakat kitabın devamında ikinci kitap basılmamıştır. Kitabın kaç baskısının yapıldığı veya hangi okulların hangi sınıflarında okutulduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kitabın basıldığı yıllarda Hüsnü Hamid'in Darülfünun'da, Riyâziyat-ı Umumiye dersi vermekte olduğu göz önünde bulundurulursa bu ders için ders materyali olarak hazırlandığı düşünülebilir. Adını "Yüksek Matematiğe Giriş" olarak Türkçeleştirebileceğimiz kitabın günümüzdeki muadili, üniversitelerde okutulmakta olan "Analize Giriş" ders kitaplarıdır. Dokuz fasıldan oluşan kitabın birinci bölümünde denklemler; ikinci bölümünde fonksiyonlar ve limit; üçüncü bölümünde permütasyon ve kombinasyon, Newton teoremi, üsler teorisi; dördüncü bölümünde fonksiyonların geometrik gösterimi, bazı meşhur eğrilerin denklemleri; beşinci bölümünde diziler; altıncı bölümünde basit fonksiyonların türevleri; yedinci bölümünde sonsuz küçükler ve diferansiyel; sekizinci bölümünde Taylor teoremi ve uygulamaları; dokuzuncu bölümünde integral konuları ele alınmıştır. Konu, kapsam ve içeriği ile konuların ele alınışı bakımından kitap, üniversiteler için başlangıç düzeyde genel matematik konularını içermektedir.

GEÇİLİ, Derya

Gemilere Su Borulu Kazan Dairesi İlave Edilmesine Bir Örnek: Berk-i Satvet Kruvazörü

On sekizinci yüzyılda denizcilik teknolojisinde birbiri ardına kapsamlı ve devrim niteliğinde gelişmeler yaşanmıştır. Bu hızlı gelişmelere bağlı olarak yelkenle hareket eden gemilerin yerini ilk önce yandan çarklı, sonra uskurlu ve daha sonra ise buharlı gemiler almaya başlamıştır. Buhar makinesinin gemilere uyarlanmasıyla denizcilikte ayrı bir safhaya geçilerek tüm denizler ve okyanuslar geçiş yolu haline gelmiştir. Yelkenliler döneminde, çok uzak görülen mesafelere artık kısa sürede ulaşmak buharlılarla mümkün olmuştur. Deniz teknolojisinde başlayan bu yenilikler sonucunda kazan ve makine, gemilerin can damarını teşkil etmeye başlamıştır. Gemilerde kazan ve makinelerin bakımlarının yapılması sırasında dikkat edilmesi gereken çok önemli konular vardır. Kazanda kullanılan suyun sıcaklığından miktarına, kömürün cinsinden ateşin hararetine kadar her konuda kurallara riayet edilmesi gerekir. Kazanın önem kazanması üzerine zamanla bazı yenilikler yapılmış; alev borulu ve su borulu kazanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Almanya’da üretilmeye başlanan su borulu kazanlar, büyük savaş gemileri için kullanılmışlar ve alev borulu kazanlara göre daha hassas olmuşlardır. Osmanlı Devleti’nde de Avrupa’daki bu gelişmeler esas alınarak gemi teknolojisinde yeniden bir yapılanma sürecine girilmiştir. 1915 yılında Boğaz açığında Berk-i Satvet Kruvazörü, Rus mayını tarafından ağır hasar aldığı için bakıma alınmıştır. Berk-i Satvet Kruvazörü’ne her bir saatte 23 mil sürat verebilecek güce sahip iki adet yeni sistem makine eklenmiştir. Bu makinelerin eklenmesiyle buhar meydana getirmek üzere en son kullanılmaya başlanan üç adet su borulu kazan yerleştirilmiştir. Böylece su borulu kazanların önemi fark edilerek Osmanlı savaş gemilerinde önemli bir değişikliğe gidilmiştir. Bu tebliğde yeni kullanılmaya başlanan su borulu kazanların, Berk-i Satvet kruvazörüne ilave edilme süreci anlatılacaktır.

GÜLTEKİN, Elif

Dr. Besim Ömer'in İpnotizm yahud Tenvim ve Tenevvüm İsimli Risalesinde Hipnoz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş bir doktor olan Besim Ömer, Osmanlı tıp literatürüne çok sayıda eser kazandırmıştır. Osmanlı tıbbının modernleşme adımlarına ışık tutan bu eserler arasında, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da geliştirilmeye başlanan yeni tedavi yöntemlerini tanıtan kitaplar bilhassa dikkat çekmektedir. Dr. Besim Ömer'in hipnoz tedavisini tanıtan *İpnotizm yahud Tenvim ve Tenevvüm* isimli risalesi bunlardan bir tanesidir. Besim Ömer ilk kez Beyoğlu'ndaki Fransız tiyatrosunda Pikman isimli bir kişinin gösterisinde gördüğü hipnoz uygulamasının ayrıntılarını Paris'teki uzmanlık eğitimi sırasında öğrenmiş, ardından kardeşlerinin de teşviki ile bu tedavi yöntemini tanıtmak üzere Türkçe bir risale kaleme almaya karar vermiştir. 1889 yılında yayınladığı, 80 sayfadan ve 11 bahisten oluşan eserinde hipnozun tanımını, tarihi gelişimini, uygulama yöntemlerini ve kullanım alanlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Paris'teki uzmanlık eğitimi sırasında hocalarının bizzat uyguladığı hipnoz tedavilerine tanıklık etme fırsatı bulan Besim Ömer, bu tecrübelerden pek çoğunu, yazdığı hipnoz risalesinde okurlarıyla paylaşmıştır. Ayrıca dönemin önemli hipnoz uygulayıcılarının eserlerinden alıntılara yer vererek eserin içeriğini dönemin literatür verileri ile zenginleştirmiştir. Yaklaşık yüz yıl önce kaleme alınmış olan bu eser tarihi bir kaynak olmakla beraber içerdiği bilgilerin halen güncelliğini koruması bakımından günümüz tıp tarihi ile geleneksel ve tamamlayıcı tıp araştırmacıları için önemli bir kaynaktır. Bu çalışmanın amacı Dr. Besim Ömer'in hipnoz tedavisini konu edinen bu eserini tanıtmak ve eserin sağladığı bilgiler ışığında Osmanlı tıbbının modernleşme sürecinin aydınlatılmasına katkı sağlamaktır.

GÜNEŞ, Orhan

İshak Efendi'nin Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye'sinde Modern Astronomi

Son dönemde Osmanlı bilim tarihi alanında yapılan çalışmaların sayısında artış kaydedilmekle beraber astronomi bu ilgiden nasibini çok fazla alabilmiş görünmemektedir. Özellikle modern (Kopernikusçu) astronominin Osmanlılar'daki seyri hakkındaki çalışmalar oldukça yetersizdir. Nicolaus Copernicus'un ölümünden hemen önce 1543'te yayımlanan *De Revolutionibus Orbium Coelestium* adlı eseri kadim geosentrik (yer merkezli) astronomiden kopuşun yanı sıra modern bilimin de başlangıcı sayılır. Özellikle Galileo Galilei'nin gözlem aracı olarak teleskobu kullanmaya başlaması ile beraber evrenin Aristotelesçi kozmolojide varsayıldığı gibi değişime kapalı olmadığı anlaşılmıştır. Aynı dönemde Johannes Kepler'in yörüngelerin Aristotelesçi kozmolojide iddia edildiği gibi dairesel değil, eliptik olduğunu keşfetmesi kadim kozmolojinin yanı sıra Batlamyusçu gök mekaniğinin de terk edilmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Batıda teknik imkânların artışı ile teleskop ve buna bağlı olarak gözlem tekniklerinde meydana gelen ilerlemelerin sonucu olarak, 19. yüzyılın ortalarına kadar kadim dönemlerden beri bilinen beş gezegene (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn) iki yeni gezegen ve 10 asteroid katılmıştır. Coğrafi konumu gereği Batı ile yakın ilişki içinde bulunan Osmanlı'nın da astronomi ve kozmolojide meydana gelen bu değişimlerden etkilenmemesi mümkün değildir. 1662'de Tezkireci Köse İbrahim Efendi'nin *Secenceli'l-Eflak fî Gâyeti'l-İdrâk* adlı eseri ile başlayan ve ağırlıklı olarak tercüme yolu ile devam eden bilgi transferi ile kadim ve modern içeren bir terkip meydana getirilmiştir. Çevrilen eserler genellikle pratik astronominin sahasına giren zîclerdir. İlk dönemde modern astronomiye dair teorik bilgiler genellikle zîclere ilave edilen ve çok uzun olmayan parçalardan ibarettir. 18. yüzyılla beraber özellikle askerî sahada başlayan modernleşme çabaları etkisini eğitim üzerinde de göstermiş, güncel bilgilerle donanmış ders kitapları yazılmaya başlanmıştır. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn (1775) ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'da (1795) okutulmak üzere çeşitli fenlerle beraber astronomi eserleri de kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un başhocası İshak Efendi'nin 1834'te yazdığı *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye*'nin 4. cildinin astronomi ile ilgili kısmıdır. Yazıldığı döneme kadarki en kapsamlı modern astronomi eseri kabul edilen bu çalışma özellikle vermiş olduğu güncel kozmolojik bilgiler bakımından değerlidir. Bu dönemde geleneksel eğitim kurumları olan medreselerde de astronomi tedrisatı devam etmektedir. Bu eğitim kurumlarında okutulan ders kitaplarında da modern astronominin etkisi görülmektedir. İkisi de müderris olan Kuyucaklı Mehmed Âtîf'ın 1831'de kaleme aldığı *Teshilü'l-İdrâk Terceme-i Teşrihü'l-Eflâk ve Hayâtîzâde Seyyid Şeref Halil'in* 1848'de yayımlanan *Efkârü'l-Ceberût fî Tercemeti Esrârî'l-Melekât* adlı eserleri bu konu ile ilgili önemli örneklerdir. Bu bildirinin amacı İshak Efendi'nin eserinde bulunan ve kozmoloji ve gök mekaniğinde meydana gelen gelişmeleri yansıtan kısımları analiz etmek ve medrese kökenli müelliflerin eserleriyle karşılaştırmak suretiyle günümüzde kabul gören Osmanlı'daki yeni-geleneksel eğitim kurumları anlayışını irdelemektir.

KOCABAŞ, Osman Süreyya

Klasik Osmanlı Düşüncesinde Gelgit (Medcezir) Fenomeni

Bu çalışmada Osmanlı coğrafya araştırmalarında gelgit fenomeninin nasıl yorumlandığı, bilimsel altyapısı ve arka planı ve popüler ve bilimsel yorumlamaların arasındaki farklar ve bunun nereden kaynaklandığı gibi noktalara temas edilecektir. Bu çalışmada bilimsel yorum ve açıklamaları tespit etmek için Osmanlı coğrafyacılığının mütedavil eserlerinden (örn. Seydi Ali Reis'in, Âşık Mehmed'in *Menâzîrî'l-Avâlim* ve Kâtip Çelebi'nin *Cihânnüma*), Acâibü'l-Mahlûkât tarzı geleneksel kozmografya ve coğrafya literatür geleneğinden ve İbn Mîmî'nin *Yefîmetü'l-'aşr fî'l-medd ve'l-cezr* gibi gelgit ile ilgili müstakil risalelerden faydalanılacaktır.

Klasik Osmanlı coğrafya çalışmalarının teorik altyapısı, diğer sahalarda olduğu gibi klasik İslam coğrafya eserlerinden tevarüstür. Osmanlılar her ne kadar kartografya alanında Batılı teknikleri daha erken dönemde (15. ve 16. Yy.) kullanmaya başlasalar da teorik coğrafya alanında neredeyse 18. yüzyılın ortalarına kadar Antik Yunan ve klasik İslam geleneğine bağlı kalmışlardır. Gelgit fenomeni ise 16. yüzyıldan itibaren imparatorluk sınırlarının genişlemesini takiben Osmanlı yazar ve düşünürlerinin dikkatini fazlasıyla çekmeye başlamıştır. Piri Reis ve Seydi Ali Reis gibi büyük denizlerde seyrüsefer yapmış denizcilerin ve büyük denizler hakkında bilgi veren Âşık Mehmed gibi coğrafyacıların eserlerinde bahsedilmeye başlanan gelgit fenomeni, doğanın “acayıp” özelliği olarak telakki edilmiştir. Hatta Osmanlı'nın erken dönemlerinde telif ve tercüme edilmiş *Acâibü'l-Mahlûkât* türü eserlerde yer almayan gelgitin, 16. yüzyıl sonrası teliflerde kendisine yer bulması yine imparatorluk topraklarının genişlemesiyle açıklanabilir. Klasik İslam döneminde el-Biruni gibi düşünürlerin ve İbn Hurdazbih, İbn Fakih, el-Mukaddesi gibi coğrafyacıların bahsettiği gelgit fenomenine dair çalışmalardan Osmanlıların haberdar olup olmadığı da bu çalışmanın kapsamındadır.

Osmanlıların telif eserlerinde gelgit olayının izahında birbirini nakzeden dini/mitolojik olgularla efsanevi açıklamalar ile bilimsel temellendirmelerle yapılmış açıklamalar yan yana durmaktadır. Bu durum Âşık Mehmed ve Kâtip Çelebi gibi bazı yazarları tenakuz içine sokmuştur. O dönemki yazarların bu tenakuz durumuna karşı yaptığı çözümlemeler bu çalışmamızda ele alınacak noktalardandır. Bir taraftan Osmanlılar, gelgitin Ay'ın evreleri ve gökyüzündeki konumu ve hareketinin denizler üstündeki mevsimlere göre değişen tesirinden ötürü gerçekleştiğini bildikleri gibi diğer taraftan dünyayı taşıyan “öküz”ün nefes alışverişinden ya da dünyayı koruyan meleğin ayağını denize koyup çıkarmasından denizlerin hareketi olduğu görüşleri yan yanadır. Gelgitin sebebinin açıklanmasının filozoflar için zor olduğunu düşünen Osmanlı bilim insanları, oluş şekillerine göre gelgit türlerine ayırmışlar ve bunlar arasındaki farkları açıklamışlardır.

Hülasa, gelgit fenomeninin açıklanması noktasında Osmanlıların gösterdiği ilgi, onların kendilerinden uzaktaki coğrafi bölgelere olan ilginin kapsamının ve derinliğinin ne ölçüde olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Osmanlıların bu fenomenin izahında hangi kaynaklardan beslendiğini tespit etmek, Osmanlı'nın coğrafya ve kozmografya düşüncesinin kaynaklarının tayini açısından da önemlidir.

KÖKCÜ, Ayşe

Osmanlı Mimarisinde Geometrik Desenler

İslâm dünyasında matematiğin sanatla beraberliği konusu birkaç açıdan ele alınabilir. Öncelikle insanların yaşam alanları olan cami, medrese, hamam, çeşme gibi mimari yapılarda ve halı desenlerinden duvar süslemelerine kadar plastik sanatlarda geometrik motifler (desenler) ve sayıların mistik özellikleri karşımıza çıkar. Diğer taraftan matematiğin kesin prensiplerinden faydalanan müzik ve şiir gibi sanatsal faaliyetler de matematiksel kaidelerle ilişkilidir. İslam sanat ve mimarisi sadece somuttan soyuta geçen bir eğilimin neticesi olmakla kalmaz, aynı zamanda ilahi akılla fitratın (arketipin) fiziksel dünya üzerinde buluşmasıdır. Sanat sadece insanlara mesaj vermek için bir araç olmaktan çıkar, içinde hakikatin bilgisinin saklayan başka âlemin izlerini taşıyan bir muammaya dönüşür. Bu düşünce matematiğin bilim dili olmasının yanında sanat dili olmasının da bir vesilesidir. Konumuz geometri olduğu için biz burada mimari ve diğer alanlarda kullanılan süsleme ve motiflerin barındırdığı matematiksel özelliklerin somuttan soyuta dönüşüm biçimiyle ilgileneceğiz.

Birbirini belli bir oranda ya da dönüş açısında yenileyen periyodik geometrik desenin içerisinde nokta, çizgi, üçgen, dikdörtgen, daire ve yıldız gibi birçok şekil bir arada kullanılabilir. Bu geometrik şekiller kullanılarak geometrik bir kompozisyon elde edilir ve bu kompozisyonun periyodik olarak tekrarlanması sonsuzluğa yapılan vurgudur. Geometrik desenler ahşap malzemenin yanında taş, mermer, tuğla, alçı gibi yüzeylerde de uygulanmıştır. Uygulanan geometrik desenler; çokgen ve dairesel desenler ile bordür ve geçme desenleri olarak iki gruba ayrılabilir. Birinci grupta bulunan çokgen ve dairesel motifler elde edilirken sadece cetvel ve pergel kullanmak yeterli olacaktır. Osmanlı dönemi mimari eserlerinde karşımıza çıkan geometrik desenlerin birçoğu Abbasiler, Memlûkler ve özellikle de Selçuklulardan miras alınmış desenlerdir. Bu bildirinin birinci amacı Osmanlı Devleti döneminde inşa edilen mimari eserlerde kullanılan geometrik desenleri örnekler üzerinde hem tarihsel, hem de matematiksel açıdan incelemektir. İkinci amacımız ise mimarlar ve zanaatkarlar tarafından uygulanan bu geometrik desenlerin, dönemin matematikçileri ile olan ilgisini ortaya koyabilmektir.

ÖLMEZ, Adem

Batıyı Anlatan İlk Osmanlı Metinlerinde Batı Bilgisinin Yorumlanışı

Batı'nın Osmanlı ile teması iki şekilde olmuştur. Bunlardan birisi iki kültür havzasının coğrafi olarak yan yana gelmesinin bir sonucu olarak kurulan temastır. Bu etkileşim denk kültürlerin birbirinden etkilenmesini sağlamıştır. Bu tür kültürel temasta üstün olan taraf olmadığından hegemonik bir etki yoktur. İkinci temas biçimi, üstün bir kültür olarak Batı'nın diğer toplumlarla karşılaşmasıdır. Bu tür karşılaşma farklı toplumlarda farklı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bu da Batı dışı toplumlarda farklı modernleşme biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı'nın, Rusya'nın, Japonya'nın ve dünyanın diğer Batı dışı toplumlarının modernleşmesi buna örnek olarak verilebilir. Osmanlı'da birinci tür temasın 16. yüzyıla kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren geri kalmışlığın fark edilmesiyle birlikte, ikinci tür temasın yani üstün bir kültürle geri kalmış bir kültürün karşılaşmasının görülmeye başladığını söyleyebiliriz. Osmanlı toplumu içinden çıkan entelektüeller bu ikinci süreci inceleyerek değişik biçimlerde yorumlamışlardır. Siyasetnâmeler, sefaretnâmeler, seyhathnâmeler ve layihalarda bu yorumların izlerine rastlanmaktadır. Osmanlı modernleşmesini anlayabilmek için bu ilk metinlerin tematik analizlerinin özel bir önemi olduğunu söylemek mümkündür. Batıdaki gündelik hayat, teknolojik ve bilimsel gelişmeler ve devlet sistemi Osmanlı entelektüellerinin ilgilendikleri konular olmuştur. Biz bu çalışmamızda Batı'dan bahseden ilk metinlerde "Batı bilgisi"nin nasıl yer aldığını tespit etmek istiyoruz. Bu çerçevede örnek olarak belirlediğimiz Hasan el-Kafî'nin 1596'da yayımladığı *Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-âlem* adlı eserini, İbrahim Müteferrika'nın 1732'de yayımladığı *Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-ümem* adlı eserini ve Reisü'l-küttâb Atıf Efendi'nin 1798'de yazdığı layihasını tematik olarak analiz etmek istiyoruz. Bu ve benzeri eserlerin Batı'ya yaklaşımının tespit edilmesi, Osmanlı'nın Batılılaşma serüveninin temel kodları hakkında bilgi verecektir.

ÖZKUL, Osman

Başhoca Tâ mânîzade Hüseyin Rıfkı Efendi'nin Bilimsel Katkıları

18. yüzyılın sonlarında bazı medrese hocaları, Nizam-ı Cedid faaliyetleri çerçevesinde kurulmuş olan Mühendishane'de hocalığa getirilmişlerdir. Bu tebliğde, medresede yetişip Mühedishane-i Berri-i Hümayunda başhoca olan ve Osmanlı ilmi çalışmalarına birçok kitapla katkıda bulunan, Başhoca Hüseyin Rıfkı Efendi'nin katkıları ele alınacaktır. Hüseyin Rıfkı Efendi, kişiliği ve hizmetleriyle çok önemli bir yere sahip olup “Batı ilim ve tekniğinin temellerini kuran” bir kişi olarak kabul edilmektedir.

Tâ mânîzâde Hüseyin Rıfkı Efendi, Mühendishane'de hem dersler vermiş, hem de uzun yıllar Başhoca unvanıyla idareci olarak bulunmuştur. Bu hizmetleri yanında hendese, matematik ve coğrafya gibi fenlerde gerek telif gerekse tercüme eserler vermiştir. Onun çalışmaları Osmanlı toplum teknolojisinin gelişimi bakımından fevkalade önemlidir. III. Selim döneminde yapılan toplan hakkında “Rıfkı Mesleği” olarak isimlendirilen kendine has bir yöntem geliştirmiş ve bunu devlet yöneticilerine de kabul ettirmiştir.

Hüseyin Rıfkı'nın “Rıfkı Mesleği” olarak isimlendirilen yöntemle geliştirdiği toplanın gösterdiği başarı örnek alınması gereken bir örnek olarak literatüre girmiştir. Hüseyin Rıfkı Batı bilim ve teknolojisini olduğu gibi aktarmakla yetinmemek gerektiğini göstermiştir. Mevcut bilgileri yorumlayarak, kendine has yöntemler geliştirmiştir. Hatta toplanı ağırlığına göre çekebilecek aracın özellikleri konusunda bir formül bile ortaya koymuştur. Hüseyin Rıfkı bilimsel ve teknik konularda ortak bir terim kullanımını kabul ederek, bilimin uluslararası özelliğini kavradığını da göstererek bunu bizzat uygulamıştır.

Hüseyin Rıfkı, bu çalışmaları yaparken, eserlerinde klasik İslam düşünce geleneğiyle bağını da sürdürmüştür. Klasik İslam eserlerinde bulunan bir özellik; kitap hangi ilimle ya da teknikle ilgiliyse, bununla ilgili olarak Allah'ın isimlerinden ve sıfatlarından bahsederek, bu ilmin Allah'ın isimlerine dayandırılmasıdır. Hüseyin Rıfkı'nın kitaplarının girişinde de bu hususa dikkat çekilir. Kitabın esas bölümlerinde ise Batı literatüründeki bilgilere ayrıntılı bir biçimde yer verilmektedir. Ancak sonuçta, özellikle coğrafya ile ilgili olarak Batı bilim sisteminin dışına çıkılmaktadır. Diğer Osmanlı coğrafyacılarında görülen bu tutum Hüseyin Rıfkı'da da görülmektedir. Yerin merkezde olduğunu kabul eden Batlamyus sistemi ile güneşin merkezde olduğunu kabul eden Kopernik sistemi konusu buna ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

POLAT, Atilla

15-16. Yüzyıl Türkçe Matematik Eserlerinde Geçen Manzum Bir Matematik Problemi

Bu çalışma on beş ve on altıncı yüzyıl Türkçe matematik eserlerinde karşılaştığımız manzum bir matematik problemi üzerinedir. Orijinalinin Farsça olduğunu düşündüğümüz ve kimi eserlerde Farsça kimilerinde ise Türkçe olarak yer alan bu problem *hisâbü'l-hataeyn* (çift yanlış hesabı) üzerinedir. Problemin yer aldığı metinlerin tamamına yakını muhasipler için yazılmış gözükmektedir. Şimdiye kadar belirleyebildiğimiz kadarıyla problemin yer aldığı en eski tarihli metin Hayruddin Halil bin İbrahim tarafından 885 (1480-81) yıllarında kaleme alınan *Miftâh-ı Künûz-i Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-ı Rumûz-ı Ashâb-ı Rakam* adlı Farsça eserdir.

Bu çalışmada problem tanıtıldıktan sonra, yazarların vermiş oldukları farklı çözümler incelenecek ve bu çözümlerin kısa bir karşılaştırması yapılacaktır. Bu inceleme yazarlar ve eserleri hakkında genel bazı ipuçları elde etmeye de yardımcı olması bakımından önemli gözükmektedir. Bunun yanında bu problem aracılığıyla geç on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda kaleme alınan Türkçe matematik eserlerinin bir gelenek oluşturup oluşturmadığı hakkında da bazı yorumlar yapmak mümkün olacaktır.

SEYHAN, İrem Aslan

Mehmed Vâsıf Bey’de Koni Kesitleri Bahsi

Mekteb-i Bahriye’de fenn-i mesâha-i bahriye ve hendese-i halliye hocalarından Yeniçeşmeli Mehmed Vâsıf’ın (1905’te sağ), *Hendese-i Halliye-i Musattaha ve Kutû’-ı Mahrûtiyât* (1897) adlı kitabı, Osmanlı Devleti zamanında yazılmış nadir analitik geometri kitaplarından. Bu eser Mahmud Mesud Bey Matbaası’nda basılmıştır. Eserin mukaddimesinde Isaac Todhunter’dan (1820- 1884) çeviri olunduğu bildirilmiştir. Ancak Todhunter’ın hangi eserinden faydalandığı açıkça belirtilmemiştir. Todhunter koni kesitleri konusunu düzlem ve üç boyutlu olmak üzere iki farklı kitapta ele almıştır. Bunlar, *A Treatise on Plane Co-ordinate Geometry as Applied to the Straight Line and Conic Sections* ve *Analytical Geometry in Three Dimensions* isimli kitaplardır. Mehmed Vâsıf mukaddimesinde, Amerikalı Elias Loomis’in (1811-1889) ve İngiliz James Hann’ın (1799-1856) eserlerinden de faydalandığını belirtmiştir.

Hendese-i Halliye-i Musattaha ve Kutû’-ı Mahrûtiyât iki ana bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm *Hendese-i Muayyene* (bilinen / basit geometri) adı altında incelenmiştir. Birinci bölümün birinci ana başlığında cebirin hendeseye tatbiki, ikinci ana başlığında ise ifâdâdât-ı cebriyyenin teşkili anlatılmıştır. Bu başlıklar altında, dik koordinatlara göre denklem yazma, iki nokta arasındaki mesafe, parametrik denklem yazımları gibi temel analitik geometri konuları işlenmiştir. İkinci bölüm *Hendese-i Gayr-i Muayyene* (basit olmayan geometri) adını taşır. Burada Vâsıf yüksek dereceden eğrilerden bahsetmektedir ve bu bölümde on beş adet alt başlık bulunmaktadır. Vâsıf kitabın sonunda münhaniyyât-ı ‘âliyye başlığında koni kesitlerini, teğetlerini, asimptotlarını, polar koordinatları, sikloid, logaritma eğrisi, helezon gibi bazı eğrileri analitik olarak incelemiştir. Kitap tamamen matematiksel sembollerle ve Batı tarzında yazılmıştır, şekiller Batı kitaplarında da o devirde adet olduğu üzere yerli yerinde verilmiş, kitabın sonuna toplanmamıştır. Kitap içerik ve şekilsel olarak çağı yakalamış bir eserdir. Biz bildirimizde bu eseri detaylıca inceleyecek ve kaynaklarını tam olarak ortaya çıkaracağız. Ayrıca eserin özgünlüğünü değerlendirerek ve Vâsıf’ın bu eserinin Osmanlı koni kesitleri tarihindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

ŞAFAK, Turgay

Osmanlı Öncesi Anadolu’da Bilim Tarihinin Kayıp Halkası: Hubeyş Tiflisi ve Eserlerinin Osmanlı Dönemi Tercüme ve İstinsahları Üzerine Bir Araştırma

Anadolu Selçukluları döneminin en önemli müelliflerinden biri olan Hubeyş Tiflisi muhtelif bilim dallarında kaleme almış olduğu eserlerle öne çıkan isimlerden biridir. Kur’an ilimleri, Arap dili, astronomi, astroloji, tıp, rüya tabirleri ve değerli taşlar ve madenler gibi pek çok alanda eser telif etmiştir. Eserlerini ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kaleme almıştır. II. Kılıçarslan döneminde yaşamış olan Hubeyş’in bazı eserleri Osmanlı müellifleri tarafından tercüme edilmiş veya çoğaltılmıştır. Rüya tabirlerini ihtiva eden *Kamilü’t-ta*’bir beş kez Türkçe’ye çevrilmiştir. Astroloji ile ilgili kaleme aldığı *Medhalü’n-nücûm* adlı eseri Fatih’in özel kütüphanesi için istinsah edilmiştir. *Beyânü’s-sınaa* adlı taşlar, kimya ilmi, boya teknikleri vb. konuları ihtiva eden eseri yine Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Eserlerinden bir kısmı İran’da yayımlanmış olmasına rağmen Anadolu Selçuklu döneminde yaşamış bu önemli müellif hakkında bugüne kadar Türkiye’de müstakil bir çalışma hazırlanmamış, Hubeyş Tiflisi’nin eserleri Türk bilim tarihi açısından incelemeye tabi tutulmamıştır. Hubeyş Tiflisi’nin *Vücûhi’l-Kur’an* adlı eseri Anadolu’da teklif edilen ilk Farsça eser olması açısından da önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Hubeyş Tiflisi’nin eserleri tespit edilip Osmanlı ilim çevreleri tarafından nasıl algılandığı üzerinde durulacak ve Osmanlı/Türk bilim tarihi çalışmalarındaki yeri tespit edilecektir.

ŞAHİN, İlknur

Osmanlılarda Kimya: Derviş Mehmed Emin Paşa ve Usûl-i Kimya

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern bilimlerin yer almaya başlaması 19. yüzyılın ortalarına doğrudur. 19. yüzyılda Osmanlı'da modern fen eğitimi, askeri okulların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik düzenlenmiştir. Modern askeri okulların açılması, Osmanlı'da fen derslerinin de müfredata girmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, yazılan ders kitaplarının içeriği de buna yönelik olarak şekillenmiştir. Bu amaçla Encümen-i Daniş kurulmuştur. Burada Arapça ve Farsça kaynaklardan derlenen bilgiler Türkçe'ye aktararak, Darülfünun için temel seviyede ve kolaylaştırılmış ders kitabı elde edilmiştir. Bunun haricinde, 19. yüzyılın ilk yarısında çok az sayıda kitap, Fransızca ve İngilizce'den Türkçe'ye çevrilerek okutulmuştur. Başhoca İshak Efendi'nin modern bilimleri temel aldığı, askeri ve teknik amaçlar için yazdığı *Mecmua-i Ulûm-ı Riyâziyye* adlı 4 ciltlik dev eseri, bu alanda öncü rol üstlenmiştir. Derviş Mehmed Emin Paşa'nın Darülfünun için yazdığı *Usûl-ı Kimyâ* (1848) adlı eseri de bunlardan biridir. *Usûl-ı Kimyâ* Osmanlılarda yazılan ilk kimya kitabıdır. Kimya müfredatının Osmanlı'ya girmesi yaklaşık 1860'lara tekabül eder. Bu dönemde kimya kitaplarının sayısı artmaya başlamış ve bu durum bir takım sistematik sorunlara yol açmıştır. Bu çalışmanın temelini oluşturan da Derviş Paşa'nın kitabında kullandığı orijinal kimyasal isimlendirme sistematiğidir. Derviş Paşa, eserde sıklıkla yer alan tablo ve şekillerden anlaşıldığı üzere, Jean Girardin'in sistematiğinden esinlenmiştir. Eserde yer alan şekillerde reaksiyondaki kimyasallar, yani girenler ve ürünler oklarla gösterilmiştir. Eserin ana kaynakları olan Dr. Edward Turner'ın *Elements of Chemistry* (1842) ve Louis Jacques Thénard'ın *Traité élémentaire de chimie* (5 vol. 1834-36) adlı eserlerinde de bu şekilde yer almaktadır. Ayrıca, aynı elementin farklı bileşikleri için taht", "fevk", "evvel", "sânî" gibi terimler kullanılarak elementin kaçınıcı derece bileşik olduğu ortaya konmuştur. Tablolarda yer alan element sembolleri üzerindeki noktalamalar ve sayılar da bu amaç doğrultusunda kullanılmıştır. Bu sistematiği Osmanlılarda Derviş Paşa'dan sonra kullanan olmamıştır. Örneğin, Derviş Paşa'nın öğrencisi olan Kırımlı Aziz bu sistemattikten farklı bir yol izlemiştir. 1850-1900 arasında farklı isimlendirme sistemleri kullanan kimyagerler, aslında ortak bir sistematik kullanmamakla eğitim-öğretimi zorlaştırmışlardır. Reaksiyon oluşumunu renk-koku değişimi vasıtasıyla anlatan Derviş Paşa, eserde ısı alış-verişlerine de değinmemiştir. Eserde mol, gram, gram/m3 gibi metrik birimler de mevcut değildir. Kitapta yer alan nicel verilerin de, metrik sistem olmadığı için doğruluğu ve geçerliliği tartışmalıdır. Bu durum Osmanlılarda henüz ortak bir bilimsel ve ölçü sistemi olmadığını ifade eder. 19. yüzyılın ortalarında henüz kimya biliminin fizikokimya, analitik kimya gibi alt dallara ayrılmadığı anlaşılar. Kitabın sonunda yer alan laboratuvar araç-gereçlerinin çizimleri, birinci el kaynaklarıyla mukayese edildiğinde büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Sonuç olarak, laboratuvar malzemelerinin birinci el kaynaklardakıyla örtüşmesinden ötürü, *Usûl-ı Kimyâ*'nın Batı bilimi ile arasında önemli bir zaman farkı olmadığı düşünülmektedir.

TAŞ, Ela

Osmanlı Minyatürlerinde Savaş Aletleri

Bilim tarihinin önemli kaynaklarının bir grubu da el yazması eserlerdir. Bünyelerinde barındırdıkları bilgilerle geçmişe ışık tutan bu eserlerin İslam tarihi açısından dönüm noktasını, Hz. Muhammed'e Kur'an-ı Kerim'in vahiy yoluyla tebliğ edilmesi ve bunların kayıt altına alınması gerekliliği oluşturur. Parşömen, papirüs gibi malzemeler üzerine yazılan ayetler, ilerleyen süreçte derlenerek kitap haline getirilmiştir. Erken dönemde dine hizmet eden el yazmacılığı, ilerleyen süreçte tarih, edebiyat, coğrafya, felsefe gibi edebi; tıp, eczacılık, veterinerlik gibi fenni eserlerin yazımında da kendini göstermiştir. Söz konusu bu eserlerin, içeriklerinin anlaşılması amacıyla minyatürlerle donatıldığı günümüze ulaşan yazmalardan izlenebilmektedir.

Minyatür terimi kitap sanatlarında; toprak boyalar ve fırça kullanılarak yapılan ve derinliği olmayan, hacimsiz iki boyutlu resimleri ifade etmektedir. Türk minyatürlerinin en erken örneklerini 8. yüzyılda Uygurların ortaya koyduğu bilinmektedir. Bunda benimsedikleri yeni dini yayma isteklerinin etkili olduğu, ele geçen Maniheizt ve Budist öğretiler içeren yazma eserlerinden anlaşılmaktadır. Uygurların benimsediği anlayışın, 11. yüzyılda Selçuklularla devam ettirildiği görülmektedir. Selçuklular, farklı dillerden tercüme ettikleri yazmalarda bulunan tasvirleri de kopyalayarak minyatür sanatına katkıda bulunmuşlardır. Çeşitli Beylikler tarafından desteklendiği bilinen bu sanatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'dur.

Erken örneklerinin, II. Murad zamanında verildiği bilinen minyatürlü yazmaların, Fatih Sultan Mehmed döneminde bazı bölüklerce ortaya konmaya devam edildiği ve nihayet II. Beyazıt'ın padişahlığında oluşturulan Ehl-i Hiref teşkilatıyla birlikte, belirli bir sistematige oturtularak sürdürüldüğü ele geçen bilgiler arasındadır. 16-18. yüzyıllar arasında hanedan mensuplarının hamiliğinde, Ehl-i Hiref'e bağlı nakkaşhâne görevlerini ifa eden nakkaşların, yine hamilerin istekleri doğrultusunda; saray hayatı, gündelik yaşam, sağlık, topografya gibi konularda yazılmış el yazması eserleri, minyatürlerle donattıkları bilinmektedir. Nakkaşların ele aldığı konuların önemli bir grubunu da savaş tasvirleri oluşturmaktadır. Olay anının olduğu gibi aktarılma istenmesi sebebiyle eksiksiz bir şekilde ele alınan bu minyatürlerde, Osmanlı savaşlarında kullanılan temren, yay, miğfer, kalkan, tirkeş, kiriş, yatağan gibi savaş aletlerinin de işlendiği görülmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği ve minyatürlere yansıttığı savaşlarda kullanılan savaş aletlerini tanıtmayı amaçlamaktadır.

TAŞDEMİR, Sümeyye Bayır – YAVUZ, Mustafa

Osmanlı Tıbbında Endülüs Etkisi: Kitabü't-Tasrif Tercümesi Üzerine Bir Değerlendirme

Antik ve klasik dönemlerde tıp, nazarî kısmı itibarı ile bir ilim; amelî ve tatbikî kısmı itibarı ile de bir sanat olarak ele alınmıştır. İslam medeniyetinde, tıbbın nazarî kısmı özellikle Meşşâî felsefe geleneğine mensubiyetleri öne çıkan tabipler tarafından bir süreklilik içerisinde ele alınırken, amelî ve tatbikî kısımların bir cüzü olan tıp aletleri konusunda görece daha az sayıda tabip farklı zamanlarda eser vermiştir. Bu anlamda, Endülüs'ün X. yüzyıl tıp bilginlerinden olan Zehrâvî, yazmış olduğu eserler arasından günümüze kadar ulaşan *Kitabü't-Tasrif* ile Batı'da yankı uyandırmış, hatta günümüzde bile tıp tarihi çalışmalarında kendisinden sıklıkla söz edilir olmuştur. Zaman içerisinde *Kitabü't-Tasrif*'in birçok bölümü Arapça'dan farklı dillere tercüme edilmiş ve çalışılmıştır. Öyle ki, Zâhiri âlimi İbn Hazm, Zehrâvî'nin eserini “uygulama alanında yazılmış en iyi eser” sözleriyle anmaktadır. Osmanlı döneminde ise, tıp aletleri denince akla ilk gelen isim hiç şüphesiz Amasyalı Şerefeddin Sabuncuoğlu'dur. Yerli yabancı pek çok tıp tarihçisi, XV. yüzyıl tabibimiz Sabuncuoğlu'nun *Cerrâhiyyetü'l-Haniye* adlı eserinin *Kitabü't-Tasrif* in bir çevirisi olduğunu iddia etmektedirler. Ancak, *Cerrâhiyyetü'l-Haniye* gerek konu başlıkları gerek içerik ve anlatım tarzı olarak Zehrâvî'nin kitabının tam bir tercümesi olmayıp, belirgin özelliklerle ondan ayrılır. Bazı yazma nüshaları İstanbul, Kahire, Şam, Bağdat, Oxford gibi kentlerde bulunan *Kitabü't-Tasrif*'in Manisa Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bir Türkçe tercümesi de mevcuttur. Kitabı kimin hangi tarihte tercüme ettiği bilinmemekle birlikte eserde isim olarak “Bu Zehrâvî'nin Kitabıdır” yazdığı görülmektedir. Maalesef bu tercüme eser üzerine henüz kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Osmanlı tıbbına Endülüs etkisini amelî ve tatbikî bilgi türleri bakımında da irdedeceğimiz bu çalışmamızda, *Kitabü't-Tasrif* tercümesi incelenecek ve orijinal Arapça nüshalar ile başlıklar karşılaştırıp eserin Zehrâvî'ye olan aidiyeti daha doğrusu tercümenin geçerliliği sorgulanacaktır.

TATLISUMAK, Uğur

Osmanlı Vakıflarının ve Maaş Sisteminin Ulemanın İlmî Üretkenliği Üzerindeki Etkisi

Bireyleri ve toplumları motive eden en önemli unsur, kuşkusuz devlet sistemlerinin işleyişini sağlayan patronaj sistemidir. İnsan ve toplum psikolojisi, genel olarak çıkar temelli işlemektedir. Patronaj sistemi, başka bir deyişle çıkarların ve menfaatlerin yönetim sistemidir. Doğal olarak toplumlar, egemen sistem tarafından yönlendirilen menfaatler doğrultusunda hareket etmeye meyillidirler. Bu sebeple patronaj sistemlerinin bireysel ve toplumsal ilişkiler üzerinde büyük etkisi vardır. İnsanlar, kendilerine vaat edilen ödüllerin motivasyonu ile rekabet içerisine girer ya da muhtemel cezalarla bazı davranışlardan kaçınırlar. Bu, tüm sistemler için geçerli doğal bir durumdur. Osmanlı uleması da bu sosyo-psikolojik gerçeklikten bağımsız değildir. Bu sosyal zümre de kendisine sunulan ödül ve cezalardan tabiatıyla etkilenmiştir. Kısaca, tüm ödül ve cezaların belli amaçları vardır, bu da bireyleri ve toplumları yapılması istenilen davranış ve düşünce kalıplarına yönlendirmektedir. Bu sebeple, maaş ve vakıf sisteminin doğrudan iktidarla ilişkisinin olduğu söylenebilir. İktidarla ilişkili malî değeri olan bir şeyin, siyasî bir amacının da olduğu kesindir. Çünkü iktidarlar malî destekleri bir amaçla yaparlar. İktidarın güttüğü amaçlar, doğrudan patronaj gıdasının içinde saklıdır. Bu patronajla güdülenen birey ve toplumlar iktidarın istediği yöne kanalize edilir. İktidarlar, sahip oldukları güçle toplumsal cazibe merkezleridir, bir çekim kuvvetine sahiptirler. Birey ve toplumlar bu gücün etrafında âdeta dönmektedirler. Ayrıca, iktidarların her dönemde ilmiye zümresinden beklentileri aynı olmadığı için verilen patronajın dozajı ve etken maddesi değişmektedir. Bu sebeple siyasî beklentilerin bazı ortak yönleri olsa da her dönemde Osmanlı sultanlarının ulemadan beklentisi aynı değildi. Örneğin her bir sultanın kişisel özelliği, merakı, yeteneği vs. patronajın mahiyetini de belirlemektedir. Patronajın değişmesi verimliliği de değiştirmektedir. Maaş sistemi ve vakıfların, bu anlamda Osmanlı ilmiyesinin üretkenliği ve zihni dönüşümü üzerinde fevkalade önemli etkileri olmuştur. Bu çalışmada, vakıfların, İslam hukukundaki yeri, vakıfların siyasî ve hukukî dönüşümüyle İslam ulemasının zihni dönüşümünün nasıl bir paralellik arz ettiği kısaca ele alınacak ve böylece Osmanlı ulemasının bu tarihsel dönüşüm safhasında nerede durduğu daha iyi anlaşılabilecektir. Özetle, Osmanlı ulemasının, önceki İslam ulemasının geçirdiği tarihsel süreçten bağımsız olmadığı daha net ortaya çıkacaktır. Çünkü Osmanlı ulemasının yaşadığı üretkenlik problemi, sadece Osmanlı ulemasına has bir özellik değildir. Aynı üretkenlik sorunu, farkı İslam coğrafyalarındaki ulema arasında da vuku bulmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı vakıf tesislerinin genişlemesi ve ilmiyenin maaş sistemine geçişiyle Osmanlı ulemasının üretkenliği arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmış, sonuçta bu iki önermenin arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma, bu önemli ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışacak, böylece İslam dünyasının geri kalmışlık probleminin çözümüne bir katkı sunacaktır.

TEZER, Emirhan

Ahmed Muhtar Paşa'nın Müellifât-ı Askeriye-i Osmaniye Adlı Eseri: Son Dönem Osmanlı Asker Müelliflerine Bir Bakış

Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış önemli komutanlardan biridir. Askeri alanda gösterdiği başarılarla seraskerliğe kadar yükselmiştir. Osmanlı ordusunda görev alırken aynı zamanda astronomi ve matematik alanlarında da dikkate değer eserler vermiştir. Ahmed Muhtar Paşa'nın usturlap ve el basıtası kullanılarak yapılan ölçümlere dayanan enlem ve boylam tayinleriyle, şemsî ve kamerî takvimlere ilişkin bilgiler bulunduran ve kısaca Riyâzü'l-Muhtar adıyla bilinen eseri akademik çevrelerce bilinse de, diğer eserleri henüz layıkıyla incelenmemiştir. Bu eserlerden biri de *Müellifât-ı Askeriye-i Osmaniye* adlı eseridir.

Ahmed Muhtar Paşa, *Müellifât-ı Askeriye-i Osmaniye*'yi topçuyân, piyadegân ve süvariyan olarak sınıflandırdığı müelliflerin yanında, askerî tabiplerin ve mühendislerin de eserlerini açıklayan dokuz kısımlık bir kitap olarak planlamış ancak kitabı tamama erdirememiştir. Kitabın ilk kısmı olan Ahvalnâme-i Müellifât-ı Topçuyan'da, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un Başhocalarından Fazıl Hüseyin Rıfkı Efendi'nin *Mecmuâtü'l-Mühendisin ve Topçuluk Fenni* adlı eserleri, Başhoca Hafız İshak Efendi'nin *Usûlü's-Siyâga ve Usûlü'l-İstihkâmât* adlı eserleri tanıtılmış, kitapların kullanım alanları, nerede ve ne zaman basıldıkları belirtilmiştir. Bu kitapların yanı sıra, Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn kütüphanesinde bulunan ancak müellifi bilinmeyen eserler hakkında da bilgi verilmiştir. El yazması şeklinde ve kağıdın cinsinden III. Selim döneminde yazılmış olabileceği tahmin edilen *Dökcüclük Sanatı* ve Mısır'da basıldığı anlaşılan *Kitabü'l-Barut* bunlardan bazılarıdır.

Ahmed Muhtar Paşa'nın *Müellifât-ı Askeriye-i Osmaniye* adlı eseri Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'da görev yapan hocalara ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde askeri alanda yaptığı yeniliklere ışık tutacak niteliktedir. Gönderilecek olan tam metinde seçilecek olan kısımların tranlitrasyonuyla birlikte kitabın değerlendirilmesi yapılacaktır.

YAVUZ, Mustafa

Endülüs Tıbbının Anadolu'daki Kabulü: İbn el-Baytar Tercümeleri Örneği

Günümüz biyolojisinde *Homo sapiens* olarak tasnif ettiğimiz insanoğlunun yeryüzüne ayak bastığı andan itibaren, gerek bireylerin gerekse bireylerin oluşturduğu ailelerin veya türlü düzeyde toplulukların beden sağlıklarını korumak amacıyla asgari bir tıp ve ecza bilgisine ihtiyaç duyduğu kesindir. Bu cihetle ister küçük kabileler düzeyinde ister medeniyetlerin temsilcisi büyük devletler düzeyinde tıp ve eczacılığın nazarı (Yun: *θεωρία*), amelî (Yun: *πραξις*) ve tatbikî (Yun: *ποίησις*) yönlerini kapsayan bir bilgi kümesi diğer bilimlerdeki veya sanatlardaki bilgi kümelerine göre önceliğe sahiptir. İslam medeniyetinde tıp ve eczacılık alanlarında verilen eserlerin içeriklerini günümüzle kıyaslayarak, nazarî bilginin günümüzde daha çok tıp felsefesi tarafından; amelî bilginin farmakoloji, farmakognozi, tıbbî bitkiler, botanik, biyomühendislik ve tıbbî cihaz üretimi gibi daha farklı alanlarda; tatbikî bilginin ise tıpkı usta-çırak ilişkisindeki gibi uzman tabiplerden pratisyen tabiplere aktarılacak şekilde hasta başında, hastane içinde ele alındığını söyleyebiliriz. Orta Çağ diye adlandırılan dönemde İslâm coğrafyasında tıp ve eczacılığın dayandığı iki temel, Akdeniz-Mezopotamya havzasında neşet etmiş teoriler ve yerel pratiklerdi. Bu anlamda Endülüs'te, -esasnda nispeten daha Doğu'da ortaya çıkmış ve Maşrık Tıbbı olarak isimlendirdiğimiz tıp ve ecza bilgisi- bir müddet sonra gelişip evrilerek nispeten daha Batı'da, Mağrip Tıbbı olarak adlandırılan bir disiplin hâline geldi. Endülüs'ün meşhur âlimlerinden İbn el-Baytar (1197–1248), Mağrip'ten, Kitab el-Cami el-Müfredat el-Edviyye ve'l-Ağziyye (Basit İlaçlar ve Gıdalar Hakkında Kapsayıcı Kitap) isimli eserini vereceği Maşrık'a göç etti. İbn el-Baytar'ın bu eseri, bir müddet sonra, Aydınoğulları Beyliği ve akabinde Osmanlı Devleti gibi siyasi teşekküller altında hizmet veren ve âlim hüviyetine sahip farklı mütercimler tarafından Türkçe'ye tercüme edildi. Bu çalışmada, Osmanlı tıbbına Endülüs etkisini İbn el-Baytar'ın meşhur eseri ve Eski Anadolu Türkçesi'ne tercümeleri arasındaki nicel farklar üzerinden açıklamaya dönük genel bir çerçeve çizilecek olup, Anadolu'da niçin İbn Sina'nın değil de İbn el-Baytar'ın eserinin bu kadar revaçta olduğu sorusuna da cevap aranacaktır.

YOLUN, Murat

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Jeoloji Ders Kitaplarında Paleontolojinin Yeri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde modern okulların kurulmasına paralel olarak jeolojideki son gelişmeleri kapsayan ders kitapları da basılmaya başlandı. İlk jeoloji ders kitabı 1853'te basılmış olan *İlm-i Tabakatü'l-Arz*, esasında Nérée Boubée'nin *Géologie Populaire* isimli eserinin müderris Mehmed Ali Fethi tarafından yapılan tercümesiydi. Uygun ders kitabı olmadığından yaklaşık 25 yıl boyunca öğrencilere okutuldu. Kitapta yerin nasıl oluştuğu ve insanların yeryüzüne çıkışı hakkında bilgi veriliyor, ayrıca Hz. Adem ve Nuh Tufanı gibi dini anlatılar da yer alıyordu. Kitap, tam olarak pozitivist bir perspektiften hazırlanmamış ve dini argümanlara da kısmen yer verilmişti.

Osmanlı'da jeoloji üzerine ilk telif eser olan *İlmü'l-Arz ve'l-Maadin*, Macarlı Abdullah Bey tarafından 1875 tarihinde yazılmıştır. Oldukça hacimli olan bu eserde Darwinci evrim anlayışından bahsedilmiş olmasına rağmen insanın maymunlardan türediği fikri kabul edilmeyip kısmen tenkit edilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde basılan jeoloji kitaplarının önemli bir kısmında fosillerden bahsedilerek onların zaman içerisinde sabit kalmadıkları, değiştikleri veya yok oldukları anlatılmıştır. Yeryüzünün ve canlıların uhrevî değil de artık yavaş yavaş dünyevî bir perspektiften bakılarak kavranmaya çalışıldığı aşikârdır. Bu zihniyet yapısının modern Türkiye Cumhuriyeti tarafından da tevarüs edildiği ve erken Cumhuriyet dönemindeki ders kitaplarında da yer edindiği söylenebilir. Başka bir deyişle, Osmanlı'nın son dönemi arasında entelektüel bir sürekliliğin varlığından bahsetmek mümkündür. Cumhuriyet döneminde basılmış olan ders kitaplarında (jeoloji, tarih, coğrafya) paleontolojik veriler ağırlıklı olmasa da insan ve hayvan fosillerine yer verilmiştir. Bilhassa lise müfredatlarında okutulması zorunlu olan jeoloji dersleri için hazırlanan bu kitaplarda aynen Osmanlı Devleti'ndeki okullardaki müfredata benzer şekilde bir yol izlenerek jeolojik devirler anlatılırken dördüncü devirde insanın ortaya çıkışına paleontolojik verilerden hareketle özel bir parantez açılıyordu.

YURDAKUL, İlhami

İstiklâl Savaşı Arefesinde İslâmcı Elitin Dini-İlmi Reform Projesi: Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye

Balkan savaşları ve Birinci Dünya Harbi, iktidarı da muhalefeti de Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ile beraber büyük bir yıkıma ve felakete götürdü. Artık sona gelinmişti ve hem toplumu hem de ülkeyi selamete çıkaracak yeni projelere ihtiyaç vardı. Bu savaş yıllarında Şeyhülislamlık bünyesinde Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye (1918-1922) adıyla bir birim kuruldu. Cemiyetin merkezde ahlak, fıkıh ve kelim şubelerindeki üyelerinin katılımıyla müzakere edilen kararlar oy birliğiyle neticelendirildi. Bu cemiyet, ülkenin en gözde İslamcı elitinin görev almasının ardından merkez ve taşrada teşkilatlandı, merkezden yaptığı neşriyat ve taşradaki birimleriyle toplumun tüm tabakalarına ulaşmaya çalıştı.

Cemiyet, toplumu dini ve ilmi bakımdan tenvir için birincisi imam, vaiz ve müftüler ile bizzat cemiyet üyelerinin verdikleri vaazlar aracılığıyla sözlü, diğeri de Ceride-i İlmiye vasıtasıyla yayınladıkları yazılı beyannameleri kullandı. Bunun için ilk olarak Medresetü'l-vaizin ve Medresetü'l-huteba adındaki iki medrese Medresetü'l-irşad adı altında bu cemiyetin denetimine verildi. Böylece mevcut din görevlilerinin eksikliklerinin giderilmesi ve yenilerinin yetiştirilmesi amaçlandı. İkinci olarak da Ceride-i İlmiye bu cemiyetin bünyesine aktararak karara bağlanan dini ve ilmi beyanname ve makaleler yayımlandı. Bu iki vasıtayı da etkin şekilde kullanmasını bilen cemiyet, merkez ve taşrada dini ve ilmi çalışmalarını ve etkinliğinin sürdürdü.

Cemiyetin faaliyette bulunduğu dört yıllık süre içerisinde Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye'de Elmalılı Muhammed Hamdi, Mehmed Akif Ersoy, Mustafa Sabri Efendi, İzmirli İsmail Hakkı, Bediüzzaman Said Efendi ve Ferid Kam gibi devrin en meşhur alim ve edebiyatçıları da görev aldı. İstiklâl Savaşı'nın ardından zaman içinde Ankara hükümeti ve rejimin politikalarına muhalif olan bu İslamcı elit dini-ilmi faaliyetlerine yurt dışında ve içinde devam etti. Süreç içinde de hem projeleri hem de kendileri siyaset sahnesinden büyük oranda tasfiye olundu. Cemiyetin müzakere ettiği birbirinden ilginç dini, ilmi ve siyasi konular karar defterlerine yazıldı ve beyanname şekilde neşredildi.

YÜCETİN, Zeynep

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde 17. Yüzyıl Osmanlı Medreseleri

Türk kültür tarihinin önemli isimlerinden biri olan Evliya Çelebi, ömrünün büyük bir bölümünü seyahate ayıran ve hayatını seyahat ile bütünleştiren bir gezgin olarak Osmanlı coğrafyasının hemen tamamını gezmiştir. İzlenim ve tecrübelerini kaleme almasıyla paha biçilemez bir hazine olan on ciltlik eseri ortaya çıkmıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatini metne dönüştürme noktasında sahip olduğu bir şablon vardır. Bu şablonun merkezinde şehir anlatıları bulunmaktadır. Şehirleri de belli başlıklar altında ve bir plan dairesinde anlatan Evliya'nın şehir anlatısında özellikle yer verdiği başlıklardan biri de medreselerdir. Dolayısıyla on ciltlik *Seyahatname*'de, XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyasındaki medreseler hakkında kapsamlı bilgiler mevcuttur. Seyahatname üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen medreselerle ilgili kısımları değerlendiren çok az sayıda çalışma bulunmaktadır.

Bu bildiride Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler üzerinden Osmanlı medreselerinin nicelik ve niteliklerine dair tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Özellikle seyahatname metninde hangi bağlamda ve ne şekilde medreselerden bahsettiği izah edilecek ve daha sonra medreseye dair veriler değerlendirilecektir. Bu çerçevede hangi tür medreselerin nerelerde yoğunlaştığı, medreselerin nitelikleri, eğitim imkânları, ders ve müfredat bilgileri, medreselerin mimari yapısı ele alınacaktır. Medreseyle ilgili bahislerde Evliya Çelebi'nin eleştiri, övgü veya karşılaştırmaya yer verip vermediği sorularına yanıt aranarak Evliya'nın Osmanlı medrese sistemine bakış açısının nasıl olduğu tespit edilecektir. Ayrıca bildiri ile XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki medreselerin dağılım haritasının oluşturulması hedeflenmektedir.

YÜRÜK, Emre

Osmanlı Devleti'nin Teknoloji Aktarımı: 16. Yüzyıl Hint Coğrafyasında Ateşli Silahlar

Barutun icadı ve ateşli silahlarda kullanımı dünya tarihine yön veren, toplumların ve devletlerin kaderini derinden etkileyen gelişmelerden biridir. İlk olarak Çin'de keşfedilen barut, Moğollar aracılığıyla dünyanın birçok yerine yayılmış, daha sonra Avrupa'da geliştirilen ateşli silahlarla birlikte savaş meydanlarının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Coğrafi bakımdan Avrupa'ya olan yakınlığı ve Avrupa'yla olan sürekli etkileşimi Osmanlı Devleti'nin ateşli silah teknolojisiyle erkenden tanışmasını sağlamıştır. Osmanlılar, 15. yüzyıldan itibaren ateşli silahların savaş meydanlarındaki üstünlüğünü fark etmiş, hemen akabinde başarılı bir şekilde ateşli silah teknolojisini geliştirerek savaş alanlarında düşmanlarına karşı üstünlük kurmuşlardır. Osmanlı Devleti aynı zamanda bu teknolojinin başka coğrafyalarda tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Mısır'dan Endonezya'ya kadar olan bölgede Hint alt kıtası bu etkileşimin en yoğun yaşandığı yer olmasına rağmen birkaç çalışma dışında araştırmacıların dikkatini fazla çekmemiştir.

Hint hükümdarlarının güvenliğini kazanıp onların himayesine giren Osmanlı top döküm ustaları, mühendisler, uzmanlar ve askerler Hint yarımadasının ateşli silahlarla tanışmasında başrol oynamışlardır. Hint coğrafyasında "Rumi" veya "Rumlu" olarak adlandırılan bu kişiler aynı zamanda ordulara komutanlık ederek ateşli silahların savaş meydanında kullanımlarını da göstermişlerdir. Dönemin en büyük bronz toplarından biri olan "Malik-i Meydan"ın Hasan Rumi adlı Osmanlı mühendisi tarafından dökülmesi, Ali Kuli ve Mustafa Rumi adlı iki Osmanlı Türk'ünün Babür Şah'ın Hindistan'daki zaferlerinin mimarlarından olmaları, Rumi Han'ın önce Gücerat Sultanlığı'nda ardından Babür İmparatorluğu'nda hem mühendis hem de komutan olarak hizmet etmesi ateşli silah teknolojisinin Hindistan'a tesir etmesinde oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Osmanlı coğrafyasından Hindistan'a giden "Rumi"lerin Osmanlı Devleti'nin ateşli silah teknolojisinin aktarımında oynadıkları rol, ateşli silah yapımı ve bu silahları savaş alanında nasıl kullandıkları ele alınacaktır.

Katılımcılar

ALP, Ruhat

(Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, ruhatalp@munzur.edu.tr)

ALTUNTAŞ, Zeynep

(Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, zeynepaltuntas@yahoo.com)

ASİL, Ercüment

(Dr. Öğr. Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi, ercument.asil@ihu.edu.tr)

AYDIN, M. Bedizel

(Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, baydin@sakarya.edu.tr)

AYDIN, Sena

(Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, senapekkendir@hotmail.com)

BAGA, Elif

(Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, elifbaga@gmail.com)

BAYKAN, İbrahim Göksel

(Yazma Eser Uzm. Yrd., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, goksel.baykan@hotmail.com)

BOSTAN, Hümeyra

(İstanbul Şehir Üniversitesi, humeyrabostan@sehir.edu.tr)

ÇAĞLAR, Burhan

(Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, burhancaglar@gmail.com)

ÇAKMAKTAŞ, Büşra

(Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, bcakmaktas@sakarya.edu.tr)

ÇANKAYA, Şule Taşkiran

(Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, sule.taskiran@medeniyet.edu.tr)

CAVUŞOĞLU, Halime Mücella Demirhan

(Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, mucellademirhan2@gmail.com)

ÇELİK, Murat

(Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mcelik@ybu.edu.tr)

DANIŞ, İlhami

(Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, idanis@fsm.edu.tr)

DÜZCÜ, Levent

(Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, lduzcu2100@gmail.com)

ERTAŞ, Mehmet Yaşar

(Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, myasarertas@gmail.com)

ERTEN, Safiye Yılmaz

(Dr., MEB, safiye037@gmail.com)

GEÇİLİ, Derya

(Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, degecili@hotmail.com)

GÜLTEKİN, Elif

(Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, elifgultekin@yahoo.com)

GÜNEŞ, Orhan

(Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, orhan.gunes@medeniyet.edu.tr)

HAYKIRAN, Kemal Ramazan

(Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, krhaykiran@gmail.com)

KOCABAŞ, Osman Süreyya

(Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, oskocabas@gmail.com)

KOCATÜRK, Mehtap

(Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, mehtap.sulu.92@gmail.com)

KÖKCÜ, Ayşe

(Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, aysekokcu@karatekin.edu.tr)

ÖLMEZ, Adem

(Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, ademolmez@yahoo.com)

ÖZKUL, Osman

(Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, oozkul@sakarya.edu.tr)

POLAT, Atilla

(Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, atilla.polat@istanbul.edu.tr)

SEYHAN, İrem Aslan

(Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, iaseyhan@bartin.edu.tr)

ŞAFAK, Turgay

(Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, turgay.safak@medeniyet.edu.tr)

ŞAHİN, İlknur

(Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, e133446@metu.edu.tr)

TAŞ, Ela

(Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, elatas@sakarya.edu.tr)

TAŞDEMİR, Sümeyye Bayır

(Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, sumeyye.byr.25@gmail.com)

TATLISUMAK, Uğur

(Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ugurtatlisumak@yahoo.com)

TEZER, Emirhan

(Arş Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, tezere18@itu.edu.tr)

YAVUZ, Mustafa

(Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, mustafay007@gmail.com)

YOLUN, Murat

(Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, muratyolun@gmail.com)

YURDAKUL, İlhami

(Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ilhamiyurdakul@gmail.com)

YÜCETİN, Zeynep

(Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, yalpanzeynep@gmail.com)

YÜRÜK, Emre

(Doktora Öğrencisi, Jawaharlal Nehru Üniversitesi, emyrk@gmail.com)

0 264 295 5454

Sakarya Üniversitesi,
Esentepe Kampüsü, Saü Kültür ve Kongre Merkezi,
54187, Serdivan, Sakarya, Türkiye

osamer@sakarya.edu.tr
osamer.sakarya.edu.tr

